

ünsiyet 27

İLMİ, KÜLTÜREL, FİKRİ AYLIK DERGİ

ISSN: 3023-7688

HAZİRAN 2026

"Elif-lâm-râ. Bu kitap, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz vahiydir." (İbrahim: 1)

"Ey Rasûlüm! Rabbinden sana indirilenin Hak ve gerçek olduğunu idrak edip de buna inananla, bunu göremeyecek kadar kör olan hiç eşit olur mu? Fakat bundan ancak üstün akıllı ve temiz vicdanlı kimseler düşünüp öğüt alır." (Rad:19)

DOSYA

AKIL VAHİY İLİŞKİSİ

■ CELALEDDİN SİPAHİOĞLU ■ F. YILMAZ ALTUNÖZ ■ HASAN EKİNCİ ■ İBRAHİM ŞAHİN ■ İRFAN SETENCİ ■ MEHMET AYMAN
■ MUSTAFA DOĞU ■ MUSTAFA İBAKORKMAZ ■ NEZİR ERGENÇ ■ ŞERAFETTİN SEVERCAN ■ TURHAN ARSLAN ■ YUSUF AKYÜZ

içindekiler

Vahyin Yol Göstericiliğinde Akıl

EDİTÖR 3

Vahiy; Aklın Pusulası Rehberi-Yol Göstericisidir

MUSTAFA DOĞU 5

Dua Nedir Ne Değildir?

ŞEFAETTİN SEVERCAN 7

Hangi Akıl Kimin Akıl

MEHMET AYMAN 9

Akıl ve Vahiy İlişkisi

İRFAN SETENCİ 10

Aklın Akıl Her Şeye Erer mi?

İBRAHİM ŞAHİN 12

Vahyin önerdiği akıl

CELALEDDİN SİPAHİOĞLU 14

Fıtratın Çağrısı: Vahyin Rehberliği - Aklın Nuru

HASAN EKİNCİ 16

Vahiyden Bağımsız Akıl Olur mu?

TURHAN ARSLAN 18

Logos'un Evrilme Macerası

NEZİR ERGENÇ 20

Vahyin Karşısında Akıl

F. YILMAZ ALTUNÖZ 22

Vahiy ve Hadis Arasında Akıl

MUSTAFA İBAKORKMAZ 23

Sen'den gayri devâm yok

YUSUF AKYÜZ 24

Vahyin Yol Göstericiliğinde Akıl

Aklın takva ile güçlendirilmesi, insanı şeytanın iğvalarına karşı daha dirençli hâle getirir. Takva, akli bastıran değil; onu istikamet üzere tutan, berraklaştıran ve koruyan bir bilinçtir.

Akıl, Allah'ın insana hem kendisini hem de Rabbini tanıması için bahşettiği en değerli melekelerdendir. İnsan, varlığı anlamlandırma, doğru ile yanlış ayırt etme ve hayatını istikamet üzere sürdürme imkânını akıl sayesinde elde eder.

İnsana hayatını sürdürebilmesi için başlangıçta verilen akıl, kıyaslama ve değerlendirme yapmaya imkân tanıyan temel bir kabiliyettir. Klasik ifadeyle bu, bütün insanlarda bulunan ve yaşamsal fonksiyonların idamesine hizmet eden teorik akıl yahut akl-ı meaşır.

Ne var ki insanda mevcut bulunan bu ilk akıl, yanlış yönelimler, hevâ ve tesir altında kalma sebebiyle örselenirse, kişi hakikati kavrama noktasında ciddi bir zafiyet yaşar.

İnsan, hayatın gerçeklerini daha derinlikli biçimde algılayıp değerlendirdikçe bu teorik akli geliştirir ve pratik yönü güçlenmiş bir idrak seviyesine, yani akl-ı meâda ulaşır. Böylece akıl sadece yaşamsal bir araç olmaktan çıkar, insanı hikmete ve sorumluluğa taşıyan bir rehber dönüşür.

Hz. Âdem'in yaratılışı sırasında kendisine birtakım isimlerin ve kelimelerin öğretilmesi, aslında insanda mevcut olan teorik aklın geliştirilmesine işaret eder. Bu öğretim, insanın yalnızca bilen bir varlık değil, öğrendikçe ufkunu genişleyen ve anlam derinliği kazanan bir varlık olduğunu gösterir.

Bu yönüyle bakıldığında, insan için

ilk basamak sayılabilecek cennet hayatına dair gerekli bilgilerin, akla yerleştirilmiş temel veriler gibi düşünülmesi mümkündür.

Ancak gerek bu ilk aklın gerekse insanın dünyaya indirildikten sonra vahiy sayesinde geliştirdiği idrakin, şeytanın vesveseleri karşısında zafiyet taşıyabileceği açıktır. Nitekim yaşanan tecrübeler ve Rabbimizin, şeytanın ayartması karşısında Kendisine sığınmayı emretmesi, bu zafiyeti açıkça ortaya koymaktadır.

Bu sebeple aklın takva ile güçlendirilmesi, insanı şeytanın iğvalarına karşı daha dirençli hâle getirir. Takva, akli bastıran değil; onu istikamet üzere tutan, berraklaştıran ve koruyan bir bilinçtir.

İnsanın Allah'ın teklifine cesaretle ve sorumluluk bilinciyle karşılık verebilmesi de kendisine bahşedilen aklın keyfiyetiyle yakından ilgilidir.

Bununla birlikte yaratılmışların akli, ihtiyaçları kadar bilgiyle sınırlıdır. Bu yüzden insan, bilgi alanının ötesinde kalan bir gerçeklikle karşılaştığında akletme yetisinde bir sınırlılıkla yüz yüze gelir. Bu sınırlılık, aklın değersizliğini değil; onun vahiy ve doğru bilgi ile desteklenmesi gerektiğini gösterir.

Nitekim Allah, insanı yaratacağını ve yeryüzünde bir halife kılacağını meleklerle bildirdiğinde, melekler sahip oldukları bilgi çerçevesinde bu kavramı değerlendirmiş ve çekincelerini dile getirmişlerdi.

Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e öğretti-

ği isimleri meleklerle arz etmesi, sınırlı bilgiyle varılan kanaatlerin ötesinde, bilinmeyen ortaya çıkaracağı hakikat katmanlarının da bulunduğunu göstermiştir.

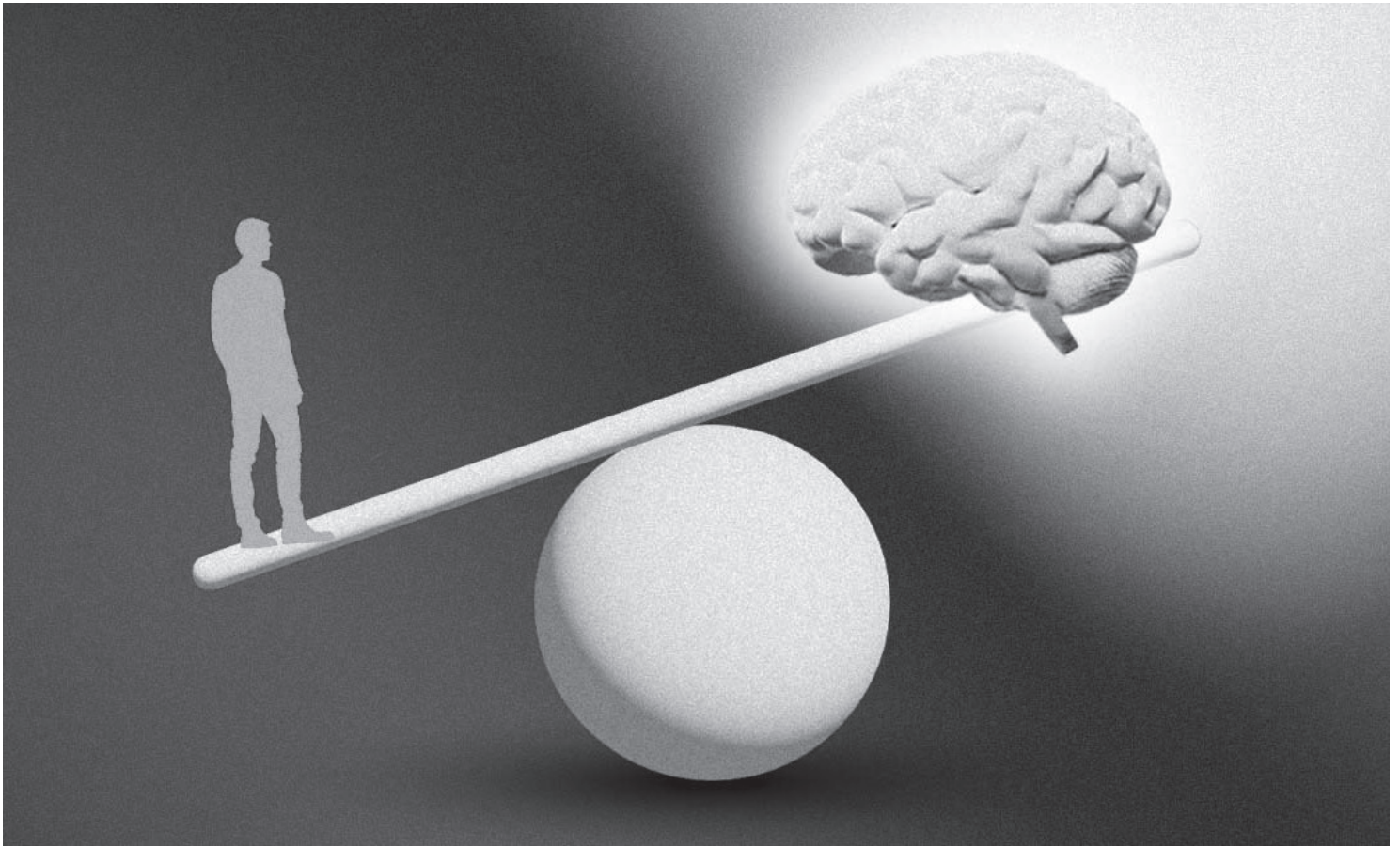
Bu sahne, yaratılmışların yeni bilgiler edindikçe farklı kavrayış seviyelerine ulaşabileceklerini ve aklın bilgiyle birlikte geliştiğini göstermektedir.

Âdem isimleri sayıp ortaya koyduğunda, melekler kendi bilgi sınırlarını fark etmiş; Allah'ın sınırsız ilmi karşısında, Âdem'e verilen bilginin mahiyetini idrak etmişlerdir.

Bu sahnedeki ilahî öğretimi vahyin bir tezahürü olarak değerlendirirsek, meleklerin de yeni bilgiyle önceki kanaatlerini tashih ederek daha doğru bir anlayışa ulaştıklarını söylemek mümkündür.

Burada Allah Teâlâ, bilinmeyen alanlarda acele hüküm vermemek gerektiğini ve Allah'ın beyanının bulunduğu yerde teslimiyet göstermenin doğru tavır olduğunu öğretmiştir. Bu olay aynı zamanda, yaratılmışların daha önce de bilmedikleri konularda benzer akletme sınırlarıyla karşılaşmış olabileceklerine işaret eder. Zira içti-hatta hata, kişinin haddini bilmesi ve sınırını fark etmesi hâlinde bağışlanmaya vesile olabilir.

Meleklerin, "Seni tesbih ederiz" demeleri, bir bakıma "Haddimizi biliriz; Senin ilmin ve kudretin karşısında teslimiyetimiz tamdır" anlamını taşır. Onlar, şeytan gibi yanlış bir akıl yürütme sonucunda Allah ile cedelleşmeyi

tercih etmemişlerdir.

İnsan ise aynı çizginin başka bir tezahürünü yaşamıştır. Melekler gibi sürekli murakabe altında bir konumda bulunmadığı ve sınavın bizzat öznesi olduğu için, cennet nimetleri içinde dahi bilgi eksikliği ve ayartma sebebiyle tuzağa düşmüş, böylece imtihanın ağırlığını tecrübe etmiştir.

Meleklerin, Allah hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları ve şeytan gibi saptırıcı bir muhatapla karşı karşıya kalmamaları, onların derin bir yalnıya düşmesini engellemiş olabilir. Buna karşılık insanın başlangıçtan itibaren sınava tâbi tutulmuş olması, onu daha kırılgan bir konuma yerleştirmiştir. Bu sebeple imtihanla yaratılan varlıkların, sapma ve yanlış düşme ihtimalini daima hesaba katarak temkinli davranmaları; meseleleri derinlikli biçimde değerlendirip acele hüküm vermemeleri gerekir.

İnsanın en isabetli tavrı, özellikle Yaratıcı ve O'nun fiilleri hakkında hüküm verirken takdir aklını ihtiyatla kullanmasıdır. Acelecilik, insanı çoğu zaman hakikatten uzaklaştırır; Âdem kıssası da bu konuda son derece çarpıcı bir uyarı niteliği taşır.

Akletme hatalarının bedelinin ağır olabileceğinin en dikkat çekici örneklerinden biri Âdem ve İblis kıssalarında görülür. İnsan, dünyaya gelişinden itibaren bu hakikatin izlerini hayatı boyunca taşır. Kendisine emanet edilen sorumluluk, yani Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olma görevi, bir söz verme ile başlar; insan da ömrü boyunca

ca bu söze sadakat açısından sınanır.

İnsan, kendisine iyilik ve kötülüğü ayırt etme yetisi verildikten sonra, bu yetiyi nasıl kullanacağını göstereceği bir sınav için yeryüzüne gönderilmiştir.

İlk hatanın ardından, rahmet yurdundan mihnet dünyasına indirilen insanın ne yapması gerektiğini bilmesi, vahyin rehberliğiyle mümkün olmuştur. Zira insan, yalnızca aklıyla değil; vahyin aydınlatığı aklıyla istikameti bulabilir.

“Benden size bir hidayet geldiği zaman, ona uyarsanız kurtuluşa erersiniz” ilahî hitabı, bu hakikatin özlü bir ifadesidir. İnsan, hataya düştüğünde hangi akılla davranması gerektiğini vahiy sayesinde öğrenir; hata bazen ağır bir bedel doğursa da, doğru yöneliş her zaman bir rahmet kapısı açar.

Bu bakımdan insan, kendisine verilen sınırlı bilgi ve akılla doğruyu bulma imtihanı içindedir.

İnsana az fakat dünyada sınanma adına yeterli ölçüde bilgi verilmiştir. İnsan, sahip olmadığı bilgi alanlarında Allah'a teslimiyet gösterirse, Allah'ın verdiği bu akıl doğru sonuçlara ulaşabilecek bir istikamete kavuşur. Vahiy de tam bu noktada, aklın önünü açan ve onu şaşkınlıktan kurtaran ilahî rehberliktir.

İnsan haddini bildiği takdirde, Allah'ın kendisine bahsettiği bu akıl sayesinde, rahmete götüren sonuçlar üretebilir. Akıl, öncülleri bulunmayan konularda bile benzer öncüllerden hareketle doğruya ulaşabilecek güçlü

bir melekedir; yeter ki beslendiği kaynak sahih olsun.

Sonuç olarak insan, aklını varlık hakikatini kavramış bir bilinçle kurabildiği ölçüde, öncüllerini doğru yerden seçer ve şeytanın ayartmalarına prim vermeden hakikat yolculuğunu sürdürebilir. Bu ise ancak Allah'ın vahyini doğru okuyup anlamakla, bilgi ile takvayı birlikte kuşanmakla ve kulluk bilincini ihsan derecesine taşımakla mümkündür. Aksi hâlde, yanlış bilgileri öncül kabul ederek yola çıkan insan, kendisini çok akıllı sandığı bir noktada Rahmân'ın rahmetinden uzaklaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Aklın vahiyle eğitildiği bir konuyu dile getirerek soyut aklın hakikati bulma konusunda na kadar bir çapa sahip olduğunu göstererek yazıyı tamamlayalım.

Maide suresinde geçen 31. Ayette iki karga kıssasında kabilin kardeşinin cesedini ne yapacağına dair Allah'ın ortaya koyduğu işaret kevnî bir ayettir. Nihayetinde insanın akılla çözüm üretemeyeceği bir konuda vahyin yol göstericiliğiyle insanın ufku bir konuda geliştirilmiştir.

Editör

Vahiy; Aklın Pusulası Rehberi-Yol Göstericisidir

Kur'an'ı Kerim'in bütünlüğü içerisinde bir inceleme yapıldığında Allah'ın kullarından aklını kullanan, düşünen, araştıran, bilen olmalarını istediği çok açık/sarih bir şekilde görülecektir. Akıl, mükellefiyet/sorumluluğun ilk şartıdır.

Muhammed Ebû Zehra'nın "İslâm'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi" kitabında İmâm-ı Âzam ile büyük İmam Muhammed Bâkır arasında geçtiği bildirilen şu kısa anekdot vahiy/akıl ilişkisi bağlamında nasıl bir yaklaşım geliştirilmesi son derece veciz bir şekilde anlatılmaktadır. Muhammed Bâkır, Ebû Hanife'ye, "Dedemin yolunu ve hadislerini kıyasla değiştiren sen misin?" diye sormuş; Ebû Hanife, "Sen, sana lâyük olan bir şekilde yerine otur. Ben de bana lâyük olan şekilde yetime oturayım. Dedeniz Muhammed (s.a.v.)'e hayatında sahabeleri nasıl saygı duyuyorlarsa aynı şekilde ben de size saygı besliyorum. Şimdi sen bana kadının mı erkeğin mi zayıf olduğunu; kadının mirasta erkeğe nispetle hissesini, namazın mı orucun mu efdal olduğunu, idrarın mı meninin mi pis olduğunu söyler misin?" diye sormuş. İmam Bâkır da "kadının mirasta iki hissesi olduğunu; erkekten zayıf olduğunu, namazın oruçtan efdal ve idrarın meniden pis olduğunu söyledi." Ebû Hanife ona, "Kıyas yapsaydım kadın erkekten zayıftır diye ona mirastan iki hisse verir; idrar yapıldıktan sonra gusledilmesini, meni çıktıktan sonra sadece abdest alınmasını söyledim. Kıyasla dedenizin dinini değiştirmekten Allah'a sığınırım" diye cevap verdi.

Akıl (akletmek), kısaca doğru bir kanaate/hükme varmanın, hakikate uygun karar vermenin, sahih bir inancın, sahih bir amelin/eylemin sahibi olmanın adıdır. Kur'an'da "akletmek" kavramı, Allah'tan ittika etmek (sakınmak, korkmak), dizginlemek, gem vurtmak, düşünüp öğüt almak, ölçmek/tartmak, ahitlere bağlı kalmak, muhakeme/mukayese yapmak, bilmek, azaptan kaçınmak, rezilete düşmekten sakınmak, vahyi ve kevnî ayetleri idrak etmek, olaylardan ders çıkarmak, başa gelenlere sabretmek, hapsetmek, tutmak, engel olmak, kötülüğü iyilik-

le savmak gibi anlamlara gelmektedir. Akıl kısaca "doğuştan insan zihnine/fıtratına yerleştirilmiş bilgiler çerçevesinde iyiyi kötünden, güzeli çirkinden, temiz olanı pis olandan ayırt eden bir meleke" veya "insanı diğer varlıklardan ayırt eden ve verili bilgileri edinmeye elverişli bir durumda olmasını sağlayan unsur" şeklinde tanımlanabilmektedir. Ragıp İsfehani'ye göre, akıl bütün insanlara Allah tarafından genel ve evrensel bir hidayet kaynağı (hidayet-i amme) olarak verilmiştir.

Vahiy ise lügatte; işaret, ima, ilham etmek, gizli konuşmak, emretmek, seslenmek, fısıldamak anlamlarına gelmektedir. Din dilinde ise "Allah'ın bir emrini, bir hükmünü, bir bilgiyi peygamberine hiçbir aracı kullanmaksızın kalbine gizli olarak bildirmesi, perde arkasından konuşması veya Melek/Cebraîl vasıtasıyla peygamberlerine dileğini bildirmesidir." İlk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Adem (as) ile başlayan vahyi süreç son elçi Hz. Muhammed (sav) ile hitama ermiştir. Kur'an-ı Kerim'de peygamberler dışında bazı insanlara da vahiy gönderildiği belirtilmektedir. Hz. Musa'nın annesine, yine Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'e, havarilere, bal arısına vahyedildiği bildirilmektedir.

Vahiy, belirtmiş olduğu ilkelerle insanın aklından ziyade nefsinin, kişiliğini, güdülerini eğitmeyi ve onları dengelemeyi hedefler. İnsan akli fıtratına kodlanmış şekliyle doğruyu, iyiyi, güzeli bilir ve görür, buna uygun davranışlar sergileyebileceği gibi aksini de yapabilir. İnsanoğlu öldürmenin, çalmanın, emanete ihanetin... yanlış davranışlar olduğunu bilir ama bile bile bu kerih davranışları zaman işler. İşte vahy burada devreye girer ve insanın verili bilgilerine ek bir katkı sağlayacak, iradesini/nefsini hedefe koyarak, kalbine/gönlüne/duygularına hitap etmek suretiyle iyilikleri telkin/teşvik

etmekte ve kötülüklerden sakındırmaktadır.

Kur'an'ı Kerim'in bütünlüğü içerisinde bir inceleme yapıldığında Allah'ın kullarından aklını kullanan, düşünen, araştıran, bilen olmalarını istediği çok açık/sarih bir şekilde görülecektir. Akıl, mükellefiyet/sorumluluğun ilk şartıdır. Dolayısıyla insanın, İlahi emrin muhatabı olabilmesi için akıl sahibi olması gerekmektedir. Fakat her akıl sahibi olan kişinin Kur'an'ın ifadesiyle "akleden" anlamına gelmediği de bilinmelidir. Doğruyu/hakikati tercih edebilmesi için aklını doğru kullanması, temiz akıl sahibi olması, düşünüp tefekkür etmesi, kısaca "Ulu'l-elbâb" olması gerekmektedir. Ulu'l-elbâb'ın ortak özelliği tezekkür, tedebbür, tefekkür ile düşünüp hareket etmektir. Akıl bir şeyin iyi veya kötü, güzel veya çirkinliğine hükmedemez, iyiyi-kötüyü, güzeli-çirkinini sadece tanır. Akıl, tanımanın ötesine geçip tanımlamaya kalkıştığında doğal olarak kişi/akıl sayısınca iyi-kötü, güzel-çirkin tanımı ortaya çıkacaktır. Böyle davranıldığında aklın sınırı ihlâl edilmiş ve sonuç olarak, bağlamak yerine çözmek, birleştirmek yerine dağıtmak kaçınılmaz hale gelir ki bu seküler bir mantalitenin ürünüdür. Vahyin inşa ettiği akıl ile seküler pragmatist akıl arasındaki fark işte burada açığa çıkmaktadır. Bu çerçevede Kur'an'da aklın doğru/düzgün kullanılmasına Hz. İbrahim'in yaptığı sorgulamalar ve akli delil/istidlaller sonucunda tevhide ulaşmaya çalışması güzel bir örnek olarak verilebilir.

İnsan/beşer vahiy karşısında nesne, mef'ul, edilgen bir pozisyonda olmasına rağmen, akıl söz konusu olduğunda pozisyonun özne, fâil, etken durumuna dönüştüğü görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta aklın insan üzerinde iki türlü etkiye sahip olabileceğidir. Biri, insanın aklını mutlaklaştırmak suretiyle her şeyden üs-

Aklın salt yaptırım ve belirleme gücü olmadığından peygambere iletilen vahyin yol göstericiliğine ihtiyaç duyar. Her ne kadar akıl bazı ahlâki ilkelere düşünce yoluyla ulaşabilse de hükümlerin çoğunu bilemez.

tün, her şeyi bilen, her şeyin ona boyun eğdiği vehmine kapılırsa bu onun gizli bir şirke düşmesini sağlayarak felaketine neden olur. Diğer ise tersi bir yaklaşımla aklın Kur'an'ın ruhuna uygun olarak mutlaklaştırmayıp hak/hakikati anlama, idrak etme, temyiz etmenin bir aracı olarak kullanılmasıdır ki bu yaklaşım kişiyi felaha ulaştırır.

Aklın vahiy/nakil ilişkisi özellikle hicri ikinci asırdan itibaren çok yoğun bir tartışma konusu olmuştur. Hale da tartışılmaya devam etmektedir. İtikadi mezhepler diye isimlendirilen Maturidilik, Eş'arilik, Mutezile ve Selefiyye bu ilişkinin nasıl olması gerekliliği hakkında birbirinden farklı görüşler serdetmişlerdir. Maturidilere göre akıl ve vahiy arasında birliktelik ve uyum vardır. Zira onlara göre aklın bir sınırı vardır ve insan aklı arzu, istek, alışkanlık, çevre faktörü ve toplum gibi faktörlerin etkisi altındadır. Aklın salt yaptırım ve belirleme gücü olmadığından peygambere iletilen vahyin yol göstericiliğine ihtiyaç duyar. Her ne kadar akıl bazı ahlâki ilkelere düşünce yoluyla ulaşabilse de hükümlerin çoğunu bilemez. İyi-kötü meselesine gelince bütünsel anlamda belirleyici olarak aklın işaret edildiği görülür. Maturidi'ye göre tevhid ve şirk akla vacip olan konulardır. Dolayısıyla tevhid aklen güzel, şirk ise aklen çirkindir. Her ne kadar tevhid ve şirk konusunda akıl belirleyici olabilse de haram ve helal kılmanın Allah'a ait olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. İbadet ve muamelatın temel prensipleri akıl ile kavransa da ölçüsünü, vaktini ve keyfiyetini tayin/takdir edemez.

Eş'ari'ye göre dini konularda akıl bir şeyleri vacip kılamaz, burada söz sahibi olan vahiy/nakildir. Nimet vere-ne şükretmek gerektiği, zulmün kötü olduğu gibi meseleler de nakil yoluyla bilinmektedir. Eş'ari akıl yoluyla Allah'ı bilmenin nasıl olacağını şöyle izah eder; "insanlar; ilkin âlemin ve içinde var olanların tamamının ebediyetten var olmayıp sonradan yaratıldığını, bütün bunların tamamının tek bir yaratıcının eseri olabileceğini ve Hz. Muhammed'in gerçekten O'nun elçisi olduğunu, getirdiklerinin din/inanç konusunda hak olduğunu, onlara uymanın zorunlu olduğunu anlamışlar-

dır." Eş'ari dikkat edilirse akli tamamen devre dışı bırakmamakta, Allah'ı bilme/bulma, marifetullah konusunda yetkin olduğunu belirtmektedir. Eş'ari hüsün ve kubuh konusunda aklın tek başına yeterli olamayacağını bunu belirleyen Allah olduğunu bildirmiştir.

Selefiyye ise başta itikada taalluk eden konularda akli kullanmayı şiddetle reddetmekte, ayetlerin lafzi manalarıyla esas alınmasını, yorum ve tevîl yapılmamasını belirtmektedir. Kur'an'daki müteşabihat başta, Allah'ın sıfatları, kader, ecel gibi konularda konuşulmasını hoş karşılamamaktadır. Mutezili anlayışta ise akıl, diğer ekollerden çok farklı olarak kitap, sünnet ve icmânın dahi önüne geçirilerek öncelenmektedir. Onlara göre, Allah'ı bilme konusunda aslolan akıldır, kitap, sünnet ve icmâ ise ferdir. Mutezile için Allah'ı bilmede bu nazariye o kadar önemlidir ki akıl sahibi birisi Allah'ı akılla bulma konusunda başarılı olamazsa karşılığında ebedi olarak cezaya çarptırılır. Bundan dolayı fetret dönemindeki insanlar Allah'ı akıllarıyla bulma noktasında sorumludurlar. Mutezile, nasları anlamada da akli kullanmış, akla uymayanları te'vil etmekten çekinmemiştir. Bu çerçevede başta Rü'yetullah olmak üzere, Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'an, insanın fiilleri gibi konularda nasları akılla nasıl yorumladıkları ortadadır. Mutezile ahlâkın, iyi-kötü, güzel-çirkinin kaynağını da akıl olarak adreslemektedir.

Çağdaş mütefekkir/alim/feylesof Abdurrahman Taha akla çok farklı bir tanım getirerek onu kendi içinde kategorize etmektedir. Akıl bir cevher değil kalbin bir eylemidir. Kulak nasıl işitmenin, göz görmenin aracı ise akıl da kalbin bir eylemidir. Doyasıyla aklın kanunlarıyla ahlâkın kanunlarını birbirinden ayıramayız. Aklın en önemli fonksiyonu, insanı ahlaka taşımaktır. Akli mücerred (soyut), müsedded (desteklenmiş) ve müeyyed (tey'id edilmiş) olmak üzere üçe ayrılır. Akli mücerredin tek başına hakikati bulamayacağını, şuhud alemini görebilirken melekut alemini müşahade edemeyeceğini ve sadece eşyanın zahirini tespit edebileceğini bildirmektedir. Müsedded aklın ise teoride kal-

mayıp pratiğe indirgendiğini, amel ve davranışlarla desteklendiğini, hükümlerdeki hikmeti idrak edebilecek bir seviyeye çıkacağını belirtir. Müeyyed akıl ile de eşyanın zahirinin ötesine geçerek batınına, iç yüzüne, hakikatine vakıf olunacağını söyler.

Kur'an bütünlüğü içerisinde bir okuma yapıldığında vahiy/akıl ilişkisi konusunda bir tasavvurun gerçekleştirilmesine matuf bir yaklaşımın varlığı çok net bir şekilde görülecektir. Vahiy/akıl arasında bir tenakuz/çelişki/zıtlık olduğunu düşünmek bir yana düzgün bir okuma yapıldığında tam tersi bir uyumluluk/örtüşme/ahenk olacağı görülecektir. Allah elçisine vahyetmiş olduğu ayetlerde başta evren/kainat ve mahlukatın yaratılışı olmak üzere deveren eden tüm olaylarda nasıl bir mükemmelliğin, insicamın, kozmosun, ahengin oluştuğunu insanlardan akletmesini istemektedir. Hatta bunun üzerinden bir yaratıcının varlığına, O'nun eşsiz ve benzersiz bir ve tek olacağına akıllarını kullanmak suretiyle nasıl ulaşabileceklerini bildirilmektedir. Üstelikte tüm benzetmeleri insan aklının/havsalasının idrak edebileceği düzeyde gerçekleştirmektedir. Yine Kur'an bütünlüğü içerisinde insanoglunun aklını düzgün kullanmak suretiyle kıyas/burhan yoluyla bilenlerden bilinmeyenlere nasıl ulaşabileceğinin yol/yöntemleri gösterilmektedir. Allah elçilerinden insanları dinine davet ederken hikmet ve güzel öğüt yöntemini kullanmalarını ve onlarla tartışmalarını bildiriyor olması vahyin akla verdiği önemin açık bir göstergesidir.

İnsanı sadece düşünen ve aklına göre birtakım çıkarımlarda bulunan bir varlık olarak telakki etmek onu tanımlamak son derece eksik ve yanlış bir tanımlama olacaktır. İnsan düşünen ve buna göre de mantıki birtakım çıkarımlarda bulunan varlık olmasının yanında ahlaki/etik değerleri olan ve bunları eyleme dönüştüren bir varlıktır. Felsefe büyük oranda insanın düşünen yönüne vurgu yaparken, din düşünenin yanında iman, amel, ahlak boyutuna da vurgu yapar. Dolayısıyla Descartes başta olmak üzere felsefecilerin "düşünüyorum, o halde varım" Cogito/ergo sum'una karşılık Taha Abdurrahman, "bakarsan, görürsün" diyerek tefekkür ile birlikte inancın, amelin var olmanın vazgeçilmezi olduğunun altını kalın çizgilerle çizmektedir vesselam.

Dua Nedir Ne Değildir?

Dua, kendi sınırlılığını fark etme, kontrol edemediğin şeyleri kabul etme bilincini ifade etme biçimidir. İnsanın kulluk anlayışı içinde kalbini ve kendisini Allah'ın buyruklarına göre dönüştürmesidir. İnsanın acziyetini fark etmesi, ben yapamam Allah yapar demesidir.

Kelime anlamı olarak çağırmak, seslenmek, davet etmek, yakarmak ve yardım istemek gibi anlamlara gelen dua kelimesi, Arapça “**d-a-v**” (دع) kökünden türemiş bir mastardır. Terim olarak, insanın Allah'ın kudreti ve yüceliği karşısında, kulluk bilinci ve teslimiyet duyguları içinde, aczini ve ihtiyacını Allah'a arz ederek O'ndan lütuf ve yardım dilemesini ifade eder. Daha genel anlamıyla dua, Allah'a yönelerek dilek, şükür, saygı, övgü, itiraf, yakınma tefekkür, tezekkür vb. duygu ve düşünceler içinde O'nunla iletişime geçip isteğini O'na arz etmektir. Bu bağlamda dua, Allah'tan yardım istihamında bulunmanın yanında büyük bir kulluk makamına ve ibadete dönüşür. Duaya böyle klasik ve geleneksel bakışların dışında farklı yaklaşımlarla daha geniş bir yelpazede bakabilir, onu farklı ifadelerle de tanımlayabiliriz. Bu çerçevede dua:

- İnsanın, insan, hayat ve evren ile kurduğu ilişkiyi Allah'ın istediği şekilde anlamlandırması ve şekillendirmesidir.

- Hayatın anlamını arayışta Yarattıcıya yönelmedir.

-Yaratıcıyı kabulde farkındalık ifade eden bir bilinçtir.

- İnsanın, inanç, teslimiyet ve yönelişle Allah ile doğrudan ilişkisidir.

Bütün dinlerde veya din yerine ikame edilen inanç sistemlerinde dua vardır ve bir şekilde yerine getirilir. Ancak duanın tanımı, farklı dinler ve inanç sistemleri arasında önemli farklılıklara sahne olmuştur. Hristiyanlık, Budizm, Hinduizm ve diğer inançlar duaya farklı anlamlar yüklemişler, farklı pratikler geliştirmişlerdir. Hatta pek çok felsefi yaklaşım dahi duayı farklı tanımlamıştır. Tanrı olabilir diyen teist geleneklerde; evrensel akıl, doğa ya da düzen olabilir diyen deist/panteist yaklaşımlarda; tamamen içsel bir anlam arayışı olabilir diyen varoluşçu yorumlarda bir şekilde karşılık

bulmuştur. Bu nedenle, genel anlamda duayı tek bir evrensel tanımla sınırlamak akademik açıdan hiç te kolay değildir.

Dua, kendi sınırlılığını fark etme, kontrol edemediğin şeyleri kabul etme bilincini ifade etme biçimidir. İnsanın kulluk anlayışı içinde kalbini ve kendisini Allah'ın buyruklarına göre dönüştürmesidir. İnsanın acziyetini fark etmesi, ben yapamam Allah yapar demesidir. Bu bağlamda varlığın merkezini kendinden alıp Allah'a vermesidir. Kısaca insanın yerini bilmesidir. Bu anlamda dua bir kimlik inşasıdır. Dua, daha çok bireyin kendisini ilahi iradeye açması ve bu iradeyle uyum içinde olmayı dilemesidir. Dua, her zaman sözlü olmak zorunda değildir. Kalbî düşünceler, sessiz tefekkür, tezekkür, hamd, şükür ayrıca secde, rükû gibi ibadetler de dua olarak kabul edilebilir. Dua sadece sonuç almak için yapılan bir talepname olarak görülmemelidir. Çünkü dua aynı zamanda ibadettir, sonucu olsa da olmasa da anlamlıdır. Akademik düzeyde dua, sadece isteklerin sıralandığı bir “sipariş listesi” değildir. Elbette duanın istek boyutu vardır, ancak şükür, övgü, yakarış, af dileme, tefekkür, tezekkür gibi çok daha geniş bir yelpazeyi kapsar. Duayı sadece bir talep alanı ve talep aracı olarak görmek, duanın temel amacını, ilâhî iletişim derinliğini ve ruhî zeminini göz ardı etmek anlamına gelir. Eğer sadece talep varsa ama bilinç, anlam ve yönelme yoksa bu dua olmaktan çok bir alışkanlığa dönüşür. Duaların psikolojik ve psikosomatik etkileri ve sonuçları bilimsel olarak incelense de, duanın kendisi bir bilimsel araç değildir. Akademik ve teolojik yaklaşımlarda dua, eylemin ve sorumluluğun yerini tutmaz. Dua çabayla birlikte anlam bütünlüğüne kavuşur. Dua, kişiyi harekete geçmeye teşvik edebilir, ancak tembelliğe teşvik etmez, tembelliğin bahanesi olmadığı

gibi onu haklı da çıkarmaz. Dua, Tanrı'dan bir şey istemektan önce ahlaki olarak kendini hizaya sokmadır. “Bana şunu ver!” Demekten daha çok, “Beni daha iyi biri yap!” talebidir.

Kur'an-ı Kerim doğrudan 200 ayetle duaya özel bir önem atfeder. Bu 200 ayetin bir kısmında Allah insanların kendisine dua etmelerini ister ve duanın usul, **âdâb** ve tesirlerini beyan eder. Bunların 100'den fazlasında peygamberlerin, diğer sâlih insanların veya toplulukların duaları konu edilmiştir.¹ Diğer bir kısım **âyetlerde** Allah usulsüz, yersiz, karşılık bulmayacak kadar yanlış duaları açıklar.² Bu **âyetlerin** çoğunda, dünyada iken Allah'ı ve O'nun hükümlerini tanımaktan kaçınan, ancak **âhirette** gerçeği anlayıp acı **âkıbetleriyle yüz yüze gelince pişmanlık duyacak olanların dünyaya yeniden döndürülmeleri için Allah'a yakarıları** dile getirilir.

Dua fiziksel dünyayı, kevnî kanunları, tabiat kanunlarını, adetullahı ve sünnetullahı doğrudan değiştiren bir aracı olarak değil, daha çok insanın dünyayla kurduğu ilişkiyi değiştiren bir ibadet olarak görülmelidir. Olmuştaki ve olacakta sebep-sonuç ilişkisini öne çıkaran Gazzâlî'ye göre, dua sonucunda meydana gelecek bir değişikliğin yine tabii sebep-sonuç ilişkisi içinde ortaya çıkar. Allah, “Savaş için gereken hazırlığı yapın”³ derken silâh kuşanmamak ve Allah takdir ettiyse olur, etmediyse olmaz diyerek tohumu saçtıktan sonra toprağı sulamamak Allah'ın takdiri-

¹ Bu ayetlerden bazıları: Bakara 2/186; Nisâ 4/32, 117, 134; A'râf 7/29, 55, 180; Yûsuf 12/86; Mü'min 40/60.

² Bu ayetlerin 21'inde Hz. Mûsâ'nın, 17'sinde Hz. İbrâhim'in, 16'sında Hz. İsâ'nın, 12'sinde Hz. Nûh'un, 9'unda Hz. Zekeriyyâ'nın duaları zikredilir.

³ Bu ayetlerden bazıları: Bakara 2/200; Yûnus 10/12, 22, 106; İsrâ 17/11; Mü'minûn 23/99-100, 106-107; Kasas 28/88; Fussilet 41/51.

4 En-Nisâ 4/71.

ne uymak değildir.⁵ Şu halde bir şeyin olmasını sadece istemek, Allah'ın bu sonucu meydana getirmesi için yeter sebep teşkil etmez. "Önce deveyi bağlamak, sonra Allah'a tevekkül etmek gerekir."⁶ Buna göre dua, üzerine düşen bütün sorumluluğu tastamam yerine getirdikten, elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra çaresiz kalan kişinin Allah'a samimi bir yöneliş, içten bir yakarışı ile O'ndan yardım dilemesidir.

İşte böyle bir dua Allah Teâlâ katında bir karşılık bulacaktır. Ancak bu karşılık, istediğini verince talebinize anında cevap vermek üzere ayarlanmış otomatik makinalar gibi düşünülmemelidir. Bu karşılık, farklı bir zamanda, farklı bir şekilde ve hiç beklenmeyen bir sonuçla gelebilir. Dua eden artık aynı olaylara öncekinden çok daha farklı bakmaya başlar. Bilgisini ve düşüncesini kalbinin eleğinden geçirir, vicdanının süzgecinden süzer, ihtiyacının, istek ve arzularının, Allah'tan taleplerinin, başkalarından beklentilerinin tanımlarını değiştirir. Artık acıyı ve ihtiyacı daha anlamlı hale getirir, tüm zayıflıkları dayanıklılığa evrilir. Sonuç apaçık ortadadır: Dua karşılık bulmuş, dua eden dönüşmüştür.

Kur'an-ı Kerim tertibinin ilk suresi olarak olarak yer alan ve adetâ giriş/ön söz mahiyetinde olan Fâtiha suresi, ilk bölümünde ilâhî bir üslup ile Allah'ı bize benzersiz bir şekilde tanıtır. Sure ikinci bölümünde bu metnine dönüşür ve yine aynı üslup ile âdetâ ilâhî bir dua manifestosu gibi Müslümanlara örneklik eder, onlara nasıl dua edeceklerini, dualarının niteliğini vahyin rehberliğinde doğrudan öğretir.⁷

Kur'an-ı Kerim aynı şekilde daha pek çok yerde bazen doğrudan⁸ bazen

peygamberlerin dilinden⁹ Müslümanlar için en mükemmel dua örneklerini dile getirir. Duaların niteliğini göstermede Hz. Muhammed'in (s.) duaları da özlü ve kapsamlıdır.¹⁰ Genellikle sosyal ve ahlâkî hedeflere yöneliktir. Sosyal bünyede görülecek ayrılık ve anarşi, insanın şerefini düşüren cimrilik, korkaklık, tembellik gibi kötü huylar, fakirlik, zenginlik veya ihtiyarlığın yol açacağı ahlâkî çöküntü Resûlullah'ın en çok sakındığı durumlardır." Hz. Peygamber'in, şu duası en güzel örnek dualardandır: "Allahım! Ürpermeyen kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen bilgiden ve kabul olunmayacak duadan sana sığınırım."¹²

Duanın niteliği konusunda dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer hu-

ederler. İşte bu (iki şekilde) dua edenler, ahirette taleplerine göre nasipleneceklerdir. Allah vakti gelince hesabı hemen görür. (Bakara 2/200-202).

"Allah, daima diridir, O'ndan başka ilah yoktur. Dini O'na özgü kılarak O'na dua edin! Hamd (övgü) âlemlerin Rabbi Allah içindir. (Mü'min 40/65).

9 Hz. İbrahim: "Ey Rabbimiz! Şüphesiz, gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilen Sensin: Çünkü yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'tan gizli kalmaz. En içten övgüler, kocamış halimle bana İsmail ile İshâk'ı armağan eden Allah'a övgüdür! Duaları, yakarışları işiten elbette benim Rabbimdir. Ey Rabbim, beni ve soyumdan gelen insanları salâta devamlı ve duyarlı kıl! Ve ey Rabbimiz, bu duamı kabul buyur! Rabbimiz! Hesabın görüleceği Gün, beni, anamı-babamı ve bütün müminleri bağışla!" (İbrahim, 14/38-41).

"Eyüp'ü de (an)! Hani Rabbine "Başıma bu dert geldi. Sen merhametlilerin en merhametlisin: diye seslenmişti. (Enbiyâ 21/83); "Kulumuz Eyüp'ü de hatırla! Hani Rabbine "Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve eziyet verdi: diye seslenmişti. (Sâd 38/41).

10 Ebû Dâvûd, "Salât", 358.

11 Müslim, "Zikir", 73; Nesâî, "İsti'âze", 5, 6, 12.

12 Tirmizî, "Da'avât", 69; Nesâî, "İsti'âze", 13.

sus ta şöyledir: "Kim ömründe bir kere (veya şu kadar kere) bu duayı okursa istediğini elde eder. Onun dilekleri kabul olunur..." şeklinde özelleştirilen bir dua ve böyle bir anlayış İslâmî açıdan kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Şu duayı okuyan kimsenin:

-Kıyamet gününde yüzünün ak olup ayın on dördü gibi pırıl pırıl parlayacağına;

-Hasta ise iyileşeceğine; fakir ise zenginleşeceğine;

-Cinin ve şeytanın şerrinden, sancı ve hastalıklardan emin olacağına;

-Kayıp ise ailesine sağ salım kavuşacağına; yitiği varsa bulunacağına;

-Cehennem ateşinin onu yakmayacağına;

-Doğrudan cennete gireceğine;

-Şu kadar çok sevap kazanacağına vb. sonuçlara dair sahih kaynaklarda bir dua olmadığı gibi böyle bir anlayışa da yer verilmemiştir.

Allah'ın takdiri yanında duanın konumu nedir? Takdir değişmeyeceğine göre duanın sonuca ne etkisi ve faydası vardır? Şeklindeki sorulara Gazzâlî: "Olaylar önceden sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanmıştır. Sebeplerin sonuçları doğurması zaman içinde meydana gelir. İyilik veya kötülüğü takdir eden bunlar için bir sebep de takdir etmiştir. Dua kötülüğün giderilmesi veya iyiliğin sağlanması için bir sebeptir." Diyerek cevap vermiştir.¹³ Dua, kaderin dışında değil, kaderin bir parçasıdır. Yani: Dua etmek de, onun sonucunu almak da aynı bütünün içindedir.

5 İhyâ, I, 328, 329.

6 Tirmizî, "Kıyâmet", 60.

7 "Ey Rabbimiz! Sadece Sana kulluk ederiz, sadece Senden yardım dileriz! Kendilerine (İslâm ile) nice nimetler bahsettiğin kişilerin bulundukları doğru yolda daha nice kulluk derecelerine bizi erdir! Kahrına uğrayanların da lütfuna erdikten sonra sapanların da yollarından bizi uzak tut Yâ Rab! (Fâtiha, 1/5-7)

8 "Allah hiç kimseye gücü üzerinde bir sorumluluk yüklemeyiz. Herkesin lehine olanı da aleyhine olanı da kendi kazanmıştır. (Akli başında olan ve hakikate yönelen Müminler şöyle dua etsinler:) "Ey Rabbimiz, eğer unutarak veya yanılarak bir suç işlersek bizi bundan sorumlu tutma! Bizden öncekilere yüklediğin ağır sorumlulukları bize yükleme! Ey Rabbimiz, üstesinden kolayca gelemeyeceğimiz şeyleri bize taşıtma! Yaptıklarımızdan dolayı hak ettiğimiz cezayı verme, kusurlarımızı büsbütün yok et, bize rahmetinle muamele et! Sen bizim yar ve yardımcımızsın! Kâfir toplumların saldırıları karşısında bize zafer lütfet! (Bakara, 2/286).

"İnsanlardan bir kısmı sadece "Ey Rabbimiz, bize bu dünyada ver" diye dua ederler, dualarında ahirete dair hiçbir isteği zikretmezler. Onlardan bir kısmı da "Ey Rabbimiz, bize hem dünyada hem de ahirette iyilik ve güzellik ver, bizi cehennem azabından korusun!" diye dua

Hangi Akıl Kimin Aklı

Aklı, iradesi ve temyiz kabiliyeti yerinde olan bir insan kendisi ve toplumu için neyin faydalı, neyin zararlı olduğunu, faydadan da öte neyin hayırlı, neyin hayırsız olduğunu anlayabilir.

İnancımıza göre insan “Eşref-i Mahlûkat” olarak yaratılmıştır.” Andolsun biz Mükerrer olarak yarattık (Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik); onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.” “Eşref-i Mahlûkat” olması yani “Yaratılmışların en şerefli” olması hem maddi/fiziki yönü yani bedeni hem de manevi yönü / “Ruhu itibarıyla. İnsanın yaratılışındaki asıl üstünlük ve mükerrer bir varlık oluşu onun manevi yanı tarafıdır ki; bu da onun aklidir.

Bu özelliği onu yeryüzünün yegâne yapıcı öznesi yapar. Yeryüzünün bu yegâne akıllı varlığı bu özelliği sayesinde yeryüzünde medeniyetler kurar, yeryüzünü imar ve inşa eder. Tarih yapar. Tarih’in başlangıcından günümüze kadar hayvanların medeniyet kurduğuna, yeryüzünü imar ve inşa ettiğine tanık olunmamıştır. Olunmayacaktır da. Çünkü bu durum onların yaratılış amaçlarına uygun olmayan bir durumdur. Yüce Rabbimiz insanın yeryüzü imar görevini hatırlatırken şöyle buyurur: **Allah’a kulluk edin; O’ndan başka tanrınız yoktur; sizi yeryüzünde yaratıp orayı imâr etmenizi dileyen O’dur.**³

İnsanın kendisini “Mükerrer” ve “Müşerref” yapan aklını kullanmaması veya kötüye kullanması hali o’nu “Esfel-i Mahlûkat” yani Mahlûkatın/yaratılmışların en sefili, “Erzel-i Mahlûkat” Mahlûkatın en rezili yapar.

Aklı, iradesi ve temyiz kabiliyeti yerinde olan bir insan kendisi ve toplumu için neyin faydalı, neyin zararlı olduğunu, faydadan da öte neyin hayırlı, neyin hayırsız olduğunu anlayabilir. Çünkü hayır şer konusunda kendisine rehberlik edecek olan “Vahy-i ilahi”yi anlama kabiliyeti sadece “Akl-ı Selim” sayesinde mümkündür. Bizim akıldan kastımızda Tabii ki bu ‘Akl-ı Selim’dir. Yani Hak olanı batıl olandan ayırabilecek, türlü marazdan hastalıktan korunmuş ve rehberlik edilmiş akıldır. Her akıl selim salim akıl değildir. Selim akıl Vahyin ışığıyla aydınlanmış akıldır. Bu akıl kendisini Allah’ın yarattığı fitrat üzerinde kaim olarak gören ve bozulmamış olan akıldır. Yeryüzünde bu tür akla sahip insanların sayısı pek fazla değildir. Genellikle, akli melekeleri dumura uğramış, beyni çağdaş sistemler tarafından iğdiş edilmiş, adeta pelteleştirilmiş insanların yani ahmakların sayısı da oldukça fazladır.

Fitratı bozulmuş, yaratılış amacından

uzaklaşmış/uzaklaştırılmış akıl ise insana sürekli kötülüğü emreder. Şeytanidir, nefsanidir. Yani kendini “Nefs-i Emmâre”/Sürekli Kötülüğü Emreden Nefsin emrine vererek heba eder. Yok sayar.

Bu tür şeytani akla sahip olanlar yeryüzünde fitne ve fesat çıkaranlardır. Yine yeryüzünü kötülüğe boğanlar insan nesline, hayvan nesline, ekine ve mahsule zarardan başka bir şeyleri dokunmayanlardır. Onlar “İş başına geçti mi yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak, ekini ve nesli helak etmek için koşar. Allah ise bozgunculuğu sevmeyiz.”³

İnsanlığı etkileyen neredeyse tüm felaketlerin arkasında bu şeytani akla sahip insanların veya onların uşaklarının parmakları vardır denilebilir.

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşılacağı üzere çağdaş epistemolojilerin akıl tasniflerinden bahsetmiyorum elbette. Daha kolay anlaşılması için biraz daha basit bir tasnif yapalım. Bu anlamda aklın iki ayrı biçimi vardır.

1-Rahmani olan Akıl

2-Şeytani olan Akıl

Rahmani Akıl kendisinin Allah’ın emrinde olduğunu bilir. Bundan hiçbir zaman gocunmaz. Bilakis şeref duyar övünür. Rahman’ın Ayetleri karşısında büyüklemez, kibre ve gurura kapılmaz. İsyana ve tuğyana kalkışmaz. Çünkü bu durumun şeytani bir durum olduğunu çok iyi bilir. Kendisini Allah’ın emrinde hissettiği için O’nun mahlûkatına karşı da sorumlu hiseder. İşte bu sebeple kendisinin İslam’a ve insanlığa karşı hizmetle yükümlü olduğunu da bilir. Bu akıl sahipleri Allah’ın Salih kullarıdır.

Tek boyutlu/tek yönlü değildir. Yani sadece dünyayı değil ‘aynı zamanda ukbâyı/ Ahireti de düşünür. İnsanlığa hizmet ederken dünyevi menfaatleri düşünerek kar ve zarar hesabı yapıp kendini küçültmez. Büyük ufukların ve ideal değerlerin insanıdır o.

Bütün bunlara mukabil, sadece “Rızayı Bari”yi yani Yüce yaratıcının rızasını ister. Ondan başka menfaat beklemez. Yüce yaratıcı kendisi için neyi Hayır olarak belirtmişse Onu Hayır, Neyi de Şer olarak murat etmişse o’nu da şer olarak görür. Hayır, olarak gördüklerini alır, şer olarak gördüklerinden kaçır. Bütün bunları Allah’ın

3 Bakara 2/205

4 Aklın sadece dünyaya yönelik, ve dünyanın işlerini düzenlemek amacıyla çalışan yönüne “Akl-ı Meaş” denir.

5 Aklın sadece Gayb’a özellikle de ahirete ve yönelik, işlerini düzenlemek amacıyla çalışan yönüne “Akl-ı Mead” denir.

kitabından ve Peygamber’inin sünnetinden öğrenir.

Şeytani akıl ve onun sahiplerine gelince; o’nun yolu şeytanın ve uşaklarının yoludur. Kendisi hakkında Allah’ın ne dediğinden çok kendi arzu ve heveslerinin ne dediği önemlidir. Yegâne başat özelliği budur dense yeridir. İsteddiği ve sahip olamadığı şeylere karşı son derece tehlikeli bir “Hırs” ile saldırır. Bütün yapıp ettikleri, yapmayı düşündükleri hep o bitmek tükenmek bilmeyen hırsını tatmin içindir. Para hırsı, makam hırsı, şöhrat ve unvan hırsı... Meşru, gayri meşru, doğru yanlış, haram helal demeden bu hırsı tatmin için çalışır çabalar, ömrünü tüketir. Son derece bencildir/Narsist’tir. Bir türlü doymak bilmeyen nefsinden tatmin olmayan hırsından başka bir şeyi yokmuş gibi yaşar.

İşte o yeryüzünü imar ve inşa etmek yerine tahrip eder. Canlıyı yaşatmak yerine Savaşlar çıkararak onları katl eder. Yaşayanları öldürür, yapılanları yıkar.

Bunların örnekleri ilk insandan günümüze hep görülmüştür. Hep yaşanmıştır. Bundan sonra da görülecektir. Üstelik kendilerine “Yeryüzünde fesat çıkarmayın”, denildiğinde; ‘Hayır biz bilakis İslah edicileriz’ derler.⁶

Bu şeytani akıl sahipleri şu an yeryüzünün hâkimleri gibi görünüyorlar. Yeryüzünün maddi manevi tüm değerlerini sömürerek yaşıyorlar. Devletlerin eğitim sistemleri de onların kontrolü altında olduğu için büyük bir ahmaklar ordusu yetiştirmek amacıyla her türlü düzenbazlığı yapıyorlar. Özellikle de görsel ve yazılı basın bu ahmaklar ordusuna lojistik destek veriyor. Onların bitmek tükenmek bilmeyen dünya hırslarına hizmet etmek için her türlü aşağılanmaya razı olan bu uşaklar sayesinde de ne yazık ki çoğu zaman amaçlarına ulaşıyorlar. Çünkü onların tuzaklarına düşen ahmakların sayısı o kadar çok ki.

Bu yolda iyi niyet sahibi olmakta pek bir anlam ifade etmiyor. Yani iyi niyet ahmaklığı izale edecek veya mazur gösterecek bir şey değil. Çünkü cahilce bir iyi niyet “hamakat”ı izale etmiyor yani ahmaklığı beslemekten başka bir işe yaramıyor. Çünkü ahmaklık gibi cehalet de bir nevi akıldan, fikirden ve iz’andan yoksunluk halidir ve hepsi de şeytanın tuzaklarından birer tuzaktır. Bu tuzaklara düşmemek de Rahman’ın ayetlerinin rehberliği ile “rehberlik edilmiş akıl” la mümkün olacaktır.

1 İsra suresi,70

2 Hud Suresi 11/61

6 Bakara 2/11

Akıl ve Vahiy İlişkisi

Akıl çoğu zaman bu iki çağrı arasında hüküm verir. Bu sebeple aklın sağlıklı çalışması için nefsin takva tarafıyla bağına koruması gerekir. Aksi hâlde akıl hakikati aramak yerine nefsin istediğini savunmaya başlayabilir.

Giriş

Akıl Boşlukta Çalışmaz; Beslendiği Malzemeyle Hüküm Verir

İnsan akli Allah Teâlâ'nın insana verdiği büyük nimetlerden biridir. İnsan onunla düşünür, kıyas yapar, hüküm verir, karar alır ve yönünü tayin eder. Fakat akıl kendi başına boşlukta çalışan bağımsız bir güç değildir. Onun doğru yahut yanlış işlemesi; beslendiği bilgiye, yöneldiği ölçüye ve nefsin hangi tarafına yakın durduğuna bağlıdır.

İnsan yalnız dış dünyadan gelen bilgilerle şekillenmez. Allah Teâlâ insanın nefsinin fücuru ve takvayı tanıyacak bir kabiliyet yerleştirmiş, fitratına hakka yöneliş vermiştir. Hafızada biriken hatıralar, yaşanan tecrübeler, vicdan muhasebesi ve insanın yöneldiği çevre de aklın değerlendirme alanına dâhildir. Böylece akıl hem dış dünyadan topladığı hem de iç dünyasında taşıdığı malzemeyle çalışır.

Allah Teâlâ insanı bununla da baş başa bırakmamış; peygamberler göndererek vahiy ile desteklemiştir. Böylece insan yalnız tecrübesine ve sınırlı muhakemesine bırakılmamış; hakikati bulabilmesi için ilâhî rehberlikle desteklenmiştir. Vahiy akli iptal eden değil; onu koruyan, sınırlarını öğretken, karışanı açıklayan ve hakikatin en güvenli çizgisine ulaştıran ilâhî rehberdir.

Bununla beraber bu nimetler insanı kendiliğinden doğruya ulaştırmaz. Çünkü insan ya takva ile düşünür ya da hevâ ile. Takvayla beslenen ve vahyin rehberliğine güvenle teslim olan akıl selimleşir; hevâyâ teslim olan akıl ise zamanla karışır. Kur'an da insana bu iki yolu açıkça gösterir: Rabbine yönelip vahyin nurunda berraklaşan akıl ile nefsinin çağrısına teslim olup karar veren akıl.

Bu sebeple akıl ile vahiy arasındaki ilişki yalnız bilgi meselesi değildir; insanın yönelişini, ahlâkını, kararını ve akıbetini belirleyen temel bir kulluk meselesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Aklı Besleyen Bilgi Kaynakları

Fitrat ve Nefse İlham Edilen İlk Bilgi Alanı

İnsan dünyaya hiçbir şey bilmez hâlde gelir; fakat bütünüyle boş bırakılmaz. Allah Teâlâ onun içine iyiliği ve kötülüğü tahrik edici olarak -imtihan için- yerleştirmiş; bunu fark edebilecek bir kabiliyet: fitrat, vicdan, idrak de vermiştir. Kur'an bu

hakikati şöyle bildirir:

"Nefse ve onu düzenleyene; sonra da ona fücürünü ve takvasını ilham edene yemin olsun ki, nefsinin arındırılan kurtuluşu ermiş, onu kirleten ise ziyana uğramıştır." (Şems 91/7-10)

Bu ayetler insanın iç dünyasında iki yöneliş bulunduğunu göstermektedir: biri takvaya ve arınmaya çağırarak taraf; diğeri ise nefsin karanlık arzularına açılan taraf.

Akıl çoğu zaman bu iki çağrı arasında hüküm verir. Bu sebeple aklın sağlıklı çalışması için nefsin takva tarafıyla bağına koruması gerekir. Aksi hâlde akıl hakikati aramak yerine nefsin istediğini savunmaya başlayabilir.

Burada fitrat büyük bir nimettir. İnsan yaratılışında adaleti güzel, zulmü çirkin; doğruluğu huzur verici, yalanı rahatsız edici bulabilecek bir kabul kabiliyeti taşır. Vahiy de bu yaratılışı koruyan, açıklayan ve istikamete yerleştiren ilâhî rehber olarak gelir.

Duyular, Hafıza ve Tefekkür

Allah Teâlâ insana yalnız iç dünyasında bir yöneliş vermemiş; dış dünyayı tanıyabilmesi için işitme, görme ve idrak de vermiştir:

"Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez hâlde çıkardı; sonra size işitme, görme ve kalpler verdi..." (Nahl 16/78)

İnsan görür, işitir ve yaşadıklarını hafızasında biriktirir. Sonra akıl bunlar arasında bağ kurar. Kur'an bu yüzden sık sık bakmaya ve tefekküre çağırır:

"Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler..." (Âl-i İmrân 3/191)

Takva ile birleşen tefekkür basireti güçlendirir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Allah'tan sakınırsanız size Furkan verir..." (Enfâl 8/29)

Ancak insanın gördüğü her şey eksiksiz değildir; duyular yanılabılır, hafıza eksik kalabilir. Bu sebeple bunlar aklın malzemesidir; nihai ölçü değildir.

Vahiy: Aklın En Güvenli Rehberi

İnsan akli büyük bir nimettir; fakat sınırlıdır. Her şeyin iç yüzünü kuşatamaz; kısa vadeli fayda ile kalıcı hayrı her zaman ayıramaz. Bu yüzden güvenilir bir ölçüye muhtaçtır.

İşte vahiy burada en sağlam rehberdir. Vahiy akli iptal etmek için değil; onu

korumak, yanlış yorumlardan arındırmak ve hakikatin güvenli çizgisine taşımak için gönderilmiştir.

Peygamberler de vahyin yaşayan örneği olmuş; ayetlerin nasıl anlaşılacağını ve kulluğun hayata nasıl taşınacağını fiilen öğretmişlerdir. Bu yüzden Kur'an şöyle buyurur:

"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." (Nisâ 4/80)

"Allah ve Resûlü bir işe hükmettiğinde mümin erkekler ve mümin kadınların, işlerinde (başka) tercih hakları yoktur." (Ahzâb 33/36)

Buradaki teslimiyet düşünmeyi terk etmek değil; aklın kendi sınırını bilip Rabbine güvenmesidir.

İşte selim akıl da budur: fitratını koruyan, bilgisini dikkatle toplayan ve sonunda kendisini yaratan Rabbine teslim olan akıl.

İKİNCİ BÖLÜM

Övülen Akıl: Vahye Teslim Olmuş Selim Akıl

Kur'an'ın övdüğü akıl, kendisini yaratan Rabbinin tanıyan ve O'nun rehberliğine güvenen akıldır. Hayatın başıboş olmadığını bilen, bu düzenin bir sahibi bulunduğunu kabul eden ve zamanla kendi sınırını öğrenen akıl.

İnsan düşünebilir, güçlü muhakemeler yapabilir; fakat nefsinin peşine düşerse bâtıl yollarda ömrünü hebâ eder. Kur'an aklın yalnız çalışmasına değil; hangi ölçüyle çalıştığına bakar.

İnsan bazen bir şeyi fayda zanneder; sonra zararlı olduğunu görür. Bir meseleye bakar; fakat bütün yönlerini kuşatamaz. İşte burada selim akıl Rabbine teslim olur.

Bu teslimiyet düşünmekten vazgeçmek değildir. Bilakis aklın olgunlaşması ve kendi sınırını bilmesidir. Yaratıcısının hükmünde hikmet ve adalet bulunduğunu kabul etmesidir.

Bu yüzden vahye teslim olmuş akıl huzurludur. Ölçüsünü Rabbinden alır. Vahiy akli küçültmez; bilakis onu sağlam zemine yerleştirir.

Kur'an şöyle buyurur:

"Onlar sözü dinler ve en güzeline uyarlar. İşte Allah'ın hidayet ettiği kimseler bunlardır. İşte onlar ulû'l-elbâb (temiz akıl sahipleri)dir." (Zümer 39/18)

Bu ayet aklın bilgiyle ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Selim akıl önüne gelen her sözü aynı değerle kabul etmez.

Bilgiyi süzer. Çevresini seçer. Hafızasını faydasız ve bozucu şeylerle doldurmaz. Çünkü hafızaya giren her şey zamanla aklın malzemesine dönüşür.

Selim akıl fitratıyla da savaşmaz. Nefsin fücra açık tarafını tanır; fakat ona teslim olmaz. Hasedin, öfkenin, kibrin ve cimriliğin hükmü nasıl bozabildiğini bilir. Sonra bunlarla mücadele eder. Takvayı besler. Kalbini ihlasla korur. Amelini salihleştirmeye çalışır.

Böylece akıl, kalp ve irade aynı yöne yönelir.

Aklıkna olur, kalp güven duyar, irade teslim olur; amel de salihleşir.

Kur'an böyle kimseleri "ulül-elbâb" diye över:

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün dönüşümünde elbette ulül-elbâb için deliller vardır." (Âl-i İmrân 3/190)

Onlar ayetleri yalnız görmez; ibret de alırlar. Dünyaya bakarlara; fakat ahireti unutmazlar. Asıl iyiliğin ve gerçek güzelliğin peşinde olurlar.

Selim aklın önemli meyvelerinden biri de Furkan'dır:

"Ey iman edenler! Allah'tan sakınırsanız size Furkan verir..." (Enfâl 8/29)

Furkan; hakla batılı ayırma, karışan şeyleri netleştirme ve aldatıcı görüntünün arkasını görebilme nimetidir.

Takva arttıkça basiret de artar.

Kalp itminana kavuşur.

İşte Kur'an'ın övdüğü akıl budur:

Vahye teslim olmuş, temiz bilgiyle beslenmiş, fitratını korumuş, takvası arttıkça basireti artmış akıl.

Gerçek izzet de, dünya ve ahiret saadeti de bu yol üzerindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Fâsit Akıl: Hevânın ve Nefsin Bozduğu Düşünce

Kur'an'ın övdüğü selim akıl nasıl varsa, uyardığı ve tenkit ettiği akıl tipleri de vardır. Çünkü akıl tek başına insanı kurtaran bir güç değildir. Doğru malzemeye çalıştığında hikmet üretir; bozuk malzemeye çalıştığında sahibini yanıltabilir. Hatta bazen akıl, nefsin elinde onu savunan güçlü bir araca dönüşebilir.

Yanlış doğru göstermeye çalışır.

Kötülüğü meşrulaştırır.

Hevânın istediğine gerekçe üretir.

İşte Kur'an'ın dikkat çektiği fâsit akıl budur.

Hevâya Teslim Olmuş Akıl

Fâsit aklın en belirgin yönü, kendisini vahyin ölçüsüne göre değil; hevânın çağrısına göre çalıştırmasıdır.

Hevâ yalnız sıradan bir istek değildir. Kontrolsüz arzu, haset, kibir, öfke ve menfaat tutkusu onun güçlü damarlarıdır.

Kur'an şöyle buyurur:

"Hevâsını ilah edineni gördün mü?" (Câsiye 45/23)

İnsan açıkça bir puta yönelmese bile hevâsını mutlak ölçü hâline getirirse ona teslim olmuş olur.

Böyle kimsenin aklı yine çalışır; fakat amacı hakikati bulmak değil, çoğu zaman nefsinin haklı çıkarmaktır.

Haset yönlendirir; akıl ona açıklama üretir.

Öfke sürükler; akıl ona adalet görüntüsü verir.

Kibir perde olur; akıl kendini savun-

maya başlar.

Böylece dışarıdan muhakeme gibi görünen şey, içeriden hevânın savunmasına dönüşebilir.

Müfsit Olduğu Hâlde Kendini Islah Edici Sanan Akıl

Fâsit aklın daha ağır bir türü de vardır: yanlış yapmakla kalmaz; yanlışını doğru zanneder.

Kur'an bunu şöyle anlatır:

"Onlara 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz' derler. Dikkat edin! Onlar bozguncuların ta kendileridir; fakat farkında olmazlar." (Bakara 2/11-12)

Bu akıl tehlikelidir. Çünkü bozukluğu-güçünü göremez.

Bozgunculuğu düzen zanneder, zulme adalet der, hevâsını maslahat diliyle süsler. Sonra kendisini fayda üretiyor sanır.

Fakat vahyin terazisinden uzaklaşan akıl çoğu zaman bunu fark edemez.

Basit Menfaatle Oyalanan ve Ufku Daralan Akıl

Bir başka akıl tipi ise saldırgan değildir; fakat yönünü kaybetmiştir.

Büyük hakikatlere açılmaz.

Akıbet hesabı yapmaz.

Gündelik çıkarla sınırlı yaşar.

Kur'an bunu şöyle uyarır:

"Kalpleri vardır ama anlamazlar... Onlar hayvanlar gibidirler; hatta daha şaşkıncırlar." (A'râf 7/179)

Burada mesele zekâ eksikliği değildir.

Mesele yön eksikliğidir.

İnsana verilen aklın kendisine yakışan yüksek hedefi terk etmesidir.

İnsan bazen zararına olacak şeyi menfaat sanır.

Kendini küçülten şeyi kazanç zanneder.

Sonra da niçin huzur bulamadığını anlayamaz.

Selim Akıl ile Fâsit Akıl Arasındaki Fark

Selim akıl hakikate teslim olur.

Fâsit akıl kendine teslim olur.

Selim akıl takvaya yaklaştıkça Furkan kazanır.

Fâsit akıl hevâya yaklaştıkça dalaleti artar.

Selim akıl yanlışını görünce geri döner.

Fâsit akıl yanlışını korumaya çalışır.

Selim akıl vahyin önünde huzur bulur.

Fâsit akıl nefsinin ağır gelen hakikatten uzaklaşır.

Bu yüzden Kur'an'ın uyardığı tehlike yalnız bilgisizlik değildir.

Bazen çok bilen insan da hevâya teslim olabilir.

Akl vahyin ölçüsünden koparsa sahibini alçaltır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hakikate Kapalı Kalan Akıl

Kur'an yalnız açıkça yanlış yapanları değil; dışarıdan güçlü görünüp içten hakikatten uzak kalanları da anlatır. İnsan bazen görünüşe aldanabilir; sözden etkilenebilir. Fakat dışarıdan büyüyen her şey içeride olgunlaşmış değildir.

Kur'an bunu çarpıcı bir benzetmeyle anlatır:

"Onları gördüğünde cüsseleri hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidirler..." (Münâfikûn 63/4)

Kütük yer kaplar; fakat meyve vermez. Görünür; fakat canlılık taşımaz. İnsan da aklını vahyin nuruyla beslemese dışarıdan büyürken içeriden kuruyabilir. Bilgisi artar; fakat hikmeti azalır. Sözü çoğalır; fakat kalbi olgunlaşmaz.

Kur'an'ın dikkat çektiği bir başka insan tipi de hakikati duyduğu hâlde ona yönelmeyenlerdir:

"İçlerinden seni dinleyenler de vardır... İşte onlar Allah'ın kalplerini mühürlediği ve hevâlarına uyan kimselerdir." (Muhammed 47/16)

Burada sorun duymamak değil; kalbin açılmamasıdır.

Kulak işitir, zihin kaydeder fakat kalp teslim olmayınca hakikat iz bırakmadan geçer.

Selim akıl ise vahyi duyunca durur; üzerinde düşünür ve kendisini hesaba çeker. Yüz çeviren akıl ise oyalanır; hakikate yakın olduğu hâlde ondan mahrum kalır.

Bu yüzden asıl mesele yalnız işitmek değil; aklın ve kalbin hakikate nasıl yöneldiğidir.

Sonuç

Akl Allah Teâlâ'nın insana verdiği büyük nimetlerden biridir. Fakat onu selim kılan yalnız düşünme gücü değildir. Onu değerli kılan; doğru bilgiyle beslenmesi, nefsin karartan yönlerine karşı uyanık kalması ve vahyin rehberliğinde yürümeyi bilmesidir.

Kur'an'ın övdüğü akıl; Rabbini tanıyan, kendini hesaba çeken ve hakikati Allah rızası için arayan akıldır. Böyle bir akıl takva ile berraklaşır; vahiy ile istikamet bulur ve sahibini dünya ile ahiret saadetine taşır.

Buna karşılık hevâya teslim olan, nefsin sürekli haklı çıkaran ve hakikati duyduğu hâlde ona yönelmeyen akıl zamanla karışır; basiretini kaybetmeye başlar.

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Bizim uğrumuzda çaba gösterenlere elbette yollarımızı gösteririz." (Ankebût 29/69)

Ve yine:

"Allah kendisine yöneleni kendisine ulaştırır ve ona hidayet eder." (Ra'd 13/27)

Demek ki insan kalbiyle yöneldikçe rahmet ve hidayet kapıları açılır.

Fakat bunun karşısında ağır bir uyarı da vardır.

İnsan hakikati gördüğü hâlde yüz çevirirse, küfründe ve inadında direnirse,

Kur'an şu ayetlerle uyarır:

"Onlar eğrilince Allah da kalplerini eğriltti." (Saf 61/5)

"Hayır! Bilakis yaptıkları şeyler kalplerini paslandırmıştır." (Mutaffifîn 83/14)

"Allah onların kalplerini mühürlemiştir..." (Bakara 2/7)

Bu sebeple mümine düşen vazife; aklını vahyin nurunda işletmek, kalbini diri tutmak ve hakikati samimiyetle aramaktır.

Rabbimiz bizleri hakkı hak bilip ona teslim olan, batılı batıl bilip ondan uzak duran, aklı selim, kalbi ihlaslı kullarından eylesin. Kalplerimizi eğrilikten korusun, basiretlerimizi açık kılsın ve bizleri dünya ile ahiret saadetine ulaştırsın. Âmin.

YAREN MEKTUPLARI

Aklın Akı Her Şeye Erer mi?

Akletme ve idrak etme gayret ve girişimleri ortaya koyması akıl ile daha özel ilişkiler kurmaya ve varlıklar arasındaki özel ilişkileri görüp anlamaya, farklı sonuçlara ulaşmaya kapılar aralayabilmektedir.

“aklın ucu değer hiçe
yol ararım içten içe,
kainat uyur sessizce
ben hep seni düşünürüm...”

Üstad Abdürrahim Karakoç’un sıra dışı ilhamlarından biri olan “Ben hep seni düşünürüm” şiirini okurken kendimi bir anda aklıma akıl erdirmeye çabası içerisinde kaybolurken buldum sevgili yârenim.

Anladım ki; Varlıklar âleminde seçkin bir şekilde yer alan insan soyu kâinatta tabii bir akış içerisinde meydana gelen doğal oluşlar ve olayları normalde derin bir vukufiyet gerektirmeden anlayabilen bir varlıktır.

Ancak insanın hayat ve oluşlar ile ilgili olarak biraz daha deruni, ilgili ve mütefekkirâne yaklaşımlar, akletme ve idrak etme gayret ve girişimleri ortaya koyması akıl ile daha özel ilişkiler kurmaya ve varlıklar arasındaki özel ilişkileri görüp anlamaya, farklı sonuçlara ulaşmaya kapılar aralayabilmektedir.

Bu bağlamda akıl varlık ve yokluk âlemiyle ilgili merakı, tefekkürü, tecessüs girişimleri sayesinde buldukları ile hem melekûtu imrendiren hem de iblisi kışkandıran sonuçlara ulaştırır insanı.

Öyle ki; İnsan soyuna ihsan edilmiş olan bu meleke bâzen akletmek, tefekkür etmek suretiyle nesneler arasındaki ilişkilerden yola çıkarak etken cevheri/kudreti bularak Rabbinin bilen bir Nur’a dönüşürken bazen de nefsin ve hevâ’nın ayartıcı fısıltılarının rüzgârına kapılarak “aklının her şeye ereceği” vehmine kapılmasına neden olabilir. O zaman da; Kendisini kâinatta var olan her şeyin sırrını çözecekmiş gibi dahası bunu yaratıcısından müstağni ve kendisi yapıyormuş gibi bir vehim’e kapılarak uçlarda gezinmeye başlar.

Bu gezinti kimi zaman bir putlaştırılma batağında tekebbür ile debelenmesine kimi zaman da ucunun hiçe değdiğini fark ederek Rabbinin yardımı olmadığı takdirde bir hiç olduğunu idrak eder. Bu farkındalık onu yaratılış gayesi çerçevesinde “Akl-ı selim” ayarlarına (Bak. Mai-de:100)geri dönmeye muvaffak kılar.

Aslında aklın ve insanın birlikteliği ile gerçekleşen enteresan bir varlık öyküsü vardır ortada.

Bu öykü çeşitli sonuçları ile cezbedici ve bir o kadar da ürpertici oluşuyla çok

daha derin analizler gerektiren ve hakkında söylenenler üzerinde iz sürmeye değer bir öyküdür gibi geliyor bana sevgili yârenim.

Inanan insanlar için gerçek bilginin kaynağı olan İlahi vahyin öğretisinde; “Sana ruhtan soruyorlar, De ki; Onun ilmi Rabbinin katındadır ve size bu ilimden az bir şey verilmiştir...” (Bak.İsra:85) ayetinde işaret edildiği üzere ruh gibi fiziksel bağlamda bir karşılığı olmayan aklın ilminin de Rabbin katında olması söz konusu olabilir.

“Ey Rasûlüm! Rabbinden sana indirilenin Hak ve gerçek olduğunu idrak edip de buna inananla, bunu göremeyecek kadar kör olan hiç eşit olur mu? Fakat bundan ancak üstün akıllı ve temiz vicdanlı kimseler düşünüp öğüt alır.” (Rad:19) ayeti ile A’raf suresi 179 ayeti Kerime de ki “... Onların kalpleri vardır fakat bu kalplerle (hakikati) idrak etmezler...” beyanı birlikte düşünüldüğünde akla yüklenen idrak etme fonksiyonu nedeniyle kalp ile bir ilişkisinin olduğu düşünülse bile akıl da ruh gibi metafizik bir olgudur san ki.

Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişi, dolayısıyla kâinatta olup biten her bir deprenişin Akl-ı Selim ve idrak sahiplerini yüce bir yaratıcının varlık, kudret ve merhametine götürecektir hidayet kılavuzları olduğu vurgulanarak fiziksel olmasa da etki ve marifetleri ile varlığı hakkında bilgi verililen akıl melekesi (Bak.Âl-i İmran:190) hakkında beşeriyet için içlerinden seçilip elçi olarak gönderilen Hatemünnebi (Bak.Ahzab:40) Hz. Muhammed Mustafa (sav) efendimiz de “Her çocuk İslam fitratı üzere doğar; Sonra ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsi yapar” buyurmak suretiyle insanın fitraten Rabbinin bulacak, bilecek ve itaat edecek şekilde Fitri bir Akl-ı Selim sahibi olma potansiyeli ile yaratılmış olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla aklın bu özelliğinin çevre tesirleri ile değişkenlik arz edeceğine de dikkat çekilmiştir.

Lügatler de; Menetmek, zapt etmek, engellemek, alıkoymak, yakalamak, cebzetmek, bağlamak, tutmak, idrak etmek, nefsin arzularını bağlayan yükümlülüktür notlarını düşmüşlerdir akıl hakkında.

Ayrıca aklın; “Zatında maddeden mücerret, fiilinde maddeye bitişen bir cevherdir. Kalpte hak ile batılı ayırt eden nur, insan bedenini yöneten tasarruf eden soyut bir cevherdir.” Diye tarif edildiğini de gördüğümüz

Akl ile ilgili olarak çeşitli inanç ve anlayış yelpazesinde yer alan mütefekkir insanların da kafa yorup deruni bilgilere sahip olabilmek için özel gayretler sarf etmeleri sonucunda birbiriyle aynılık ifade eden düşünceler geliştiği gibi farklı tespitlerin de yapılmış olduğuna şahit olmaktadır.

Bunlardan usçuluk veya rasyonalizm olarak da bilinen akılcılık denen felsefi akımın, bilginin kaynağının duygu ve duylardan ziyade ancak akıl ve düşünce ile elde edilebileceği tezini savunarak kesin ve evrensel bilgilere ancak akıl aracılığıyla ve tümünden gelimli bir yöntemle ulaşılabilirliğini iddia ettiklerini görürüz.

Kendilerini müspet (pozitif) ilim ekolü olarak tanımlayanlar da doğru bilgiye ulaşma yolunu ve ilmi; Gözlem, deney, keşif ve mantıksal sonuçlara dayanan eleştirel düşünme gibi aklın eserleri çerçevesinde ki sonuçlarla tarif ederler. Bu itibarla ulaşmak istedikleri sonuçları metafizik tariflerden tamamen uzak maddeci ve materyalist bağlamda kanıtlanabilir ve evrensel veriler çerçevesinde sürekli sorgulanan ve değişkenlik ifade eden sonuçları bilginin kaynağı olarak kabul etmek suretiyle Vahiy içrikli bilgiye karşı tavırlıdır.

Tabi ki ilmi veriler ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak için materyaller önemlidir sevgili yârenim ancak aklın materyalist verilerle sınırlanması onu dipsiz bir inkâr çıkmazına, imkân açmazına mahkûm etmek demektir çünkü fiziki ve maddesel anlamda bir delil ve etki olmamasına rağmen kimi rüyalardan mutlulukla kimi kâbuslardan da kan ter içerisinde uyanırız. Sıkıntılı anlarımızda kalbimizin sıkışır gibi olması, heyecanlandığımızda kalbimizin daha hızlı atmaya başlaması da maddesel etkinin söz konusu olmadığı yani üzülmeye de heyecanlanmanın da kaynağının o et parçası değil bilakis metafizik etkiler olduğu inkâr edilemez.

Hatta inaç ve sevgi için “kalbimizle inanır, kalbimizle severiz” denilerek kalp adres gösterilse de aslında inanan

da seven de hatta nefret eden de fiziksel anlamdaki o et parçası değildir. Hakeza “Ruhum daralıyor” “Ruhum sıkılıyor” dediğimizde de gösterebileceğimiz elle tutulur, gözle görülür mücerret bir nesne yoktur elimizde. Yani insan fiziki varlığının dışında metafizik bir yanıla tamamlayabilir ve anlayabilir hayatı ve kâinatı.

“**Düşünüyorum, öyleyse varım**” diyen **ünlü Fransız filozof Descartes** de aklın gelişmiş hâli Akl-ı Selim’i “doğruyu yanlıştan ayırma gücü” diye tarif etmiş ve bunun fitri akıl ile aynı olduğunu bazı istisnai durumların dışında akıl diye tarif edilen metafizik gerçekliğin bütün insanlarda yaratılıştan eşit olduğunu söylemiştir.

Tasavvufi ekollerde de inanış ve olayların iç yüzünü kavrama, gerçeği görme, ileriye sezme kabiliyeti ve sağ-görü olarak bilinen basiret genel olarak akıl ve kalp kavramları ile beraber kullanılmıştır. Akıl, Allah’ın kalplere yerleştirdiği basiret nurudur. Basiret aynı zamanda kalp gözü demektir. Kalp gözü olmayanın baş gözü de yok demektir. Basiret körlüğü, baş gözünün körlüğünden daha tehlikelidir. Basiret, Allah’ın nuru ile bakmaktır şeklinde izah edilerek akıl ve kalp arasında bir bağ kurmuşlardır.

Şafi fıkhı âlimlerinden imam **Mâverdi**, İbni Abbas(ra)’tan rivayet edilen, “*Her şeyin bir direği ve dayanağı vardır. Kişinin amelinin direk ve dayanağı da aklardır.*” Hadis-i Şerifi ile Mülk sûresi 10. âyetindeki, “*Biz iştirir veya akleder olsaydık şu azgın ateşe atılanlar arasında bulunmazdık.*” ifadelerini delil göstererek aklın tüm iyiliklerin kaynağı, dinin de temeli olduğunu söyleyerek aklı; Tabii akıl ve Kesbî kıl olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Tabii akıl, Beş duyuya ihtiyaç olmadan doğrudan doğruya bilinen zarurî bilgilerden oluşmaktadır. Aklın bu türü sağlıklı olan tüm insanlarda bulunur ve insanı hayvanlardan ayıran şeydir.

Kesbî akıl ise tabii aklın sonucudur. Kesbî akıl; bilginin nihayetinden, sağlıklı idareden ve isabetli fikirden oluşmaktadır. Aklın bu türünün bir sınırı yoktur, kullanıldıkça gelişir ihmal edildiğinde ise geriler.

Ünlü İslam kelimcisi **Gazzâlî** de aklı iman ve ahlakın temel, ölçü ve kılavuzu olarak görür. Tek başına her şeyi çözemeyeceğini ancak dinin ve ahlakın anlaşılması için elzem olduğunu vurgulayarak birbirinden farklı açılımlar arz eden **Garizî akıl**, **Zarurî bilgiler**, **Tecrübî bilgiler** ve **Müstefad akıl** olarak dört bölümde inceler.

Sevgili yarenim akıl ile ilgili söylenenler hakkında yapabildiğimiz bu mütevazı tespitlerden sonra yaratılış gayemize (Bak.Zariyat:56) uygun olarak Müslümanca bir hayat yaşayabilmemiz bakımından **Vahy’in ne olduğu** hakkında ve insan soyu olarak içine düş/ürül/müş olduğumuz “**Gerçek bilginin kaynağı Akıl mı, Vahiy mi?**” sorusu etrafında oluşan düşünce ve tespitlere de bir göz atmak yerinde olacaktır sanırım.

Vahiy lügatlerde işaret, yazma, risalet, ilham, gizli söz, bir başkasına ilka edilen şey anlamlarına gelmekle beraber, yazılı şey, kitap ve yazı anlamlarında da kullanılmış. Dil bilginleri açısından vahyin gizli ve sürekli olmak üzere iki temel özelliği bulunduğu not düşülmüştür.

Bu sebeple **dil ve ahlak felsefecisi Râgıp el-İsfahânî** Vahye; “Sürekli işaret” anlamını vermiştir. Araplarda gizli olan her şeyin vahiy diye nitelendirildiği de söylenilmektedir.

İstilah olarak ise Vahiy; Allah(cc)’in bir emrini, bir hükmünü veya bir bilgiyi elçisine çeşitli yollarla bildirmesidir. Nitekim İslan dünyasının iki meşhur itikadi mezhebinden biri olan Mâtüridiliğin fikir öncüsü olan İmam Maturidi de Vahy-i Kerim’i Allah(cc)’ın peygamberlerine melek göndererek vahyetmesi olarak bilinen “Nübüvvet vahyi (Bak.Nisa:163) Hz. Zekeriya’nın kavmiyle işaret yoluyla konuşmasında olduğu gibi İşaret vahyi (Bak.Meryem:11) Hz. Musa’nın annesine vahyetmesi gibi **İlham vahyi** (Bak.Kasas:7) Cinlerin ve şeytanların birbirlerine fısıldaması gibi **Gizlilik vahyi** (Bak.En-am:112)” olarak dört kategoride incelemiştir.

Bizi öncelikli olarak ilgilendiren Allah(cc)’ın elçileriyle kurduğu iletişime karşılık gelen vahiy türünün Kitâb-ı Kerim’de yer alan sürecine baktığımızda; Genel anlamda Allah(cc)’ın bir insana (Rüyayı Sâdık ya da Kalbe ilham yoluyla) aracısız olarak doğrudan vahy etmesi yer alır. Hz. Musa(as)’da olduğu gibi perde arkasından konuşması şeklinde vahyettiğini ayrıca kendi izniyle dilediğine vahyini iletecek bir elçi (Cebrail isimli meleği) göndermesi yoluyla da vahy etmiş olduğunu görmekteyiz. (Bak.Şura:51)

Bu bağlamdaki Vahy-i Kerim’in Hak katındaki muhatabı seçilmiş insanlar/elçilerdir (Bak.Şûrâ:13-Âl-i İmran:179) ve onların muhatabı da bütün insanlık (Bak.Nahl:36-Maide:67) ve Cin ve Ahkaf surelerindeki beyanlara bakıldığında cinler âlemidir. (Bak.cin:1-2 - Ahkaf:29-31)

Vahiy, akıl ilişkisi bağlamında Allah(cc)’in Kitâb-ı Keriminde kullarını birçok yerde hiç düşünmüyor musunuz, akletmez misiniz? (Bak.Saffat:138) sorularıyla uyardığına, Kur’an hakikatleri hakkında düşünmeyi/tefekürü emrettiğine (Bak.Nisa:82) Yine akledenlerin övüldüğüne, (Bak.Rum:27-28) akletmeyenlerin ise yerildiğine (Bak.A’raf:179) rastlarız. Aklın itikadi alanda kullanılmasına ise Hz. İbrahim’in yaptığı sorgulama ve aklı yorumlar sonucu tevhide ulaşması (Bak.En-am:76-79) güzel bir örnektir.

Konuyla ilgili olarak felsefi ve fıkhi ekollerde kafa yormuş kendilerince kimi sonuçlar çıkarmışlardır.

Selefiye ekolünün, Nasları olduğu gibi, lafzî manalarıyla anlamayı esas almış olduklarını, özellikle itikadî konularda aklı kullanmayı eleştirerek şiddetle reddettiklerini görmekteyiz.

Mu’tezilî anlayışta akıl; Kitap, sünnet ve icmânın önündedir. Bu konuda

Mu’tezile’nin devir nazariyesi önem arz etmektedir. Bu nazariyeye göre; Vahyin doğruluğunu ve Allah(cc)’ın kelâmı olduğunu ispatlayabilmek için öncelikle akla ihtiyaç vardır. Mu’tezile, nasları anlamada da aklı kullanmıştır, akla uymayan nasları te’vil etmekten de çekinmemişlerdir.

İmam **Eş’arî** Makâlât isimli eserinde aklın tanımlarıyla ilgili olarak Mu’tezile’nin görüşlerine yer verdiği, onların akla ilim manasını verdiklerinden bahsettiği ve bu görüşlerine her hangi bir itirazda bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Eş’arî kelâmında akıl ve nakil (vahiy/ayet-hadis) birbirini tamamlayıcı görülmekle birlikte, nakil temel otorite kabul edilir. Akıl, naklin getirdiği hükümleri anlamak ve desteklemek için bir araçtır; Ancak aklın tek başına Allah’ın emirlerini bulma veya dinde zorunlu kılma gücü yoktur.

Mâtüridî’nin görüşünde ise; Akıl tıpkı vahiy gibi, dinde bir delildir ve doğru bilginin kaynağıdır. Çünkü Allah, hakikate ulaştıran ve doğru yolu insana gösteren aklı kullanmayı emretmektedir. Dolayısıyla Mâtüridî’ye göre akıl, diğer iki bilgi kaynağı olan duyular ve haberin sağladığı bilgilerin doğruluğunun sağlamasını yapan bir ölçüdür. Yani Allah’ın yapınız ve yapmayınız hitabının muhatabı akıl sahibi olan insandır. Akıl muhatap, vahiy ise mesajdır. Vahiy, muhatabının yani aklın imkânlarını dikkate alarak konuşur. Bir insanın Allah(cc) tarafından muhatap alınarak sorumluluk yüklenmek suretiyle dinen mükellef kılınmasının ilk şartı akıl sahibi olmaktır. Akıl sahibi olmayan canlıların iman ve itaat sorumlulukları da yoktur.

Sevgili yârenim sözün özü; Rabbimiz dininin anlaşılması hakkında iyi niyetle ortaya konan ve konacak olan hiçbir gayreti zayi etmeden ecirini verecektir inşallah. (Bak.Tevbe:120- Zilzal:7-8) Bütün bu söylenenlerin içerisinde bu garibin tercihi de aklın insan için olmazsa olmaz cinsinden çok nadide bir nimet olduğu ancak düşüncede ve hükümde Vahy-i Kerim’in kontrolünden uzak, yaratıcısından müstağni, başına buyruk, her şeyi ben bilirim ve benim bildiklerim tartışılmaz ukalalığı içerisinde bir serbestliğinin de olamayacağı yönündedir.

Her şeyin doğrusunu Allah(cc) bilir (Bak.İbrahim:38) ve Allah(cc) insanların aralarında ihtilaf ettikleri hususlarda hesap gününde gerçeği bizzat açıklayacak ve hükmünü verecektir (Bak.Hac:69) vesse-lam.

Bu itibarla söylediklerinde isabet etmiş olsa bile hiç kimse söylediğinin bizzatı Allah(cc)’ın gerçek muradının o olduğunu iddia edemez, ancak öyle olmasını ümid ve temenni edebilir vesse-lam. Muhabbetle.

Vahyin önerdiği akıl

Öğrenilmiş yanlış aklın, insanları basit çıkarlar uğruna bağladığı ve hakikatin gereğini düşündürmediği görülmektedir.

İnsan için varlık hakikati dediğimiz yeryüzü gerçekliği olan kulluğun tahakkuku adına doğruyu tespit edebilen akıl Allah'ın insanda olmasını beklediği akıldır.

Müşrik arapların kendilerince müminleri aptal olarak değerlendirdikleri, dünya hayatına dair, onların hayat düzenlerini sağladıkları ve hoşnut oldukları akıl Allah tarafından merdut bir akıl olarak değerlendirilmektedir.

Bakara 13 - Onlara: "İnsanların (müslümanların) inandığı gibi inanın." denilince, "Biz de o beyinsizlerin inandığı gibi mi inanacağız?" derler. İyi bilin ki, asıl beyinsiz kendileridir fakat bilmezler.

Ayeti Kerimenin beyanına göre müminlerin aklını aptallık olarak değerlendirenlerin bu düşüncelerinin sebebi yaşadıkları hayatın gerçekliklerine aykırı düşünerek var olan hayat konforlarından uzaklaşma anlayışıdır.

Çünkü münafıklar kurgulanmış ve insana doğru olduğu önerisi yapılmış hayata dair aklın dışına çıktıklarında ortaya çıkacak olan toplumsal çelişkilerin akıllıca bir şey olmadığını düşünmektedirler.

Buradan öğrenilmiş yanlış aklın, insanları basit çıkarlar uğruna bağladığı ve hakikatin gereğini düşündürmediği görülmektedir.

Ayetlerde var olan akletmez misiniz, düşünmez misiniz? Sorgulamalarının incelenmesi, bize kendi aklını beğenmiş fakat hakikate erememiş cahiliye insanını tanılamaktadır.

Hatta bu ayetlerin incelenmesi sonucunda bu kendi aklını beğenmiş cahil insanların basit akli sorgulamalarla elde edilebilecek birinci dereceden bilgileri pas geçmek suretiyle kulluk gereğini kaçırdıkları görülecektir.

Ankebut 19 - Allah'ın mahlukunu ilk baştan nasıl yarattığını, sonra bunu tekrarladığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.

Ankebut 20 - De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah ilk baştan nasıl yaratmış bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır." Gerçekten Allah her şeye kadir.

Yunus 100 - Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kişinin iman etmesi mümkün değildir. Akıllarını kullanmayanlar üzerine Allah bir uğursuzluk yükler.

Yunus 101 - De ki: "Göklerde ve yerde olup bitenlere dikkatle bakın!" Fakat o uyarmalar ve o âyetler, iman etmeyen bir kavme fayda vermez ki!

Vahyin önerdiği aklın varlık hakikatini kavrayan ve kulluğun gereklerini yerine getirmeyi görev bilen akıldır.

İnsanın yer yüzünde yaşadığı bütün bunalımların kökünde hakikatten uzaklaşmış aklın ortaya koyduğu yanlış davranışlar mevcuttur.

Putlara tapan İbrahim as in kavmi putlara tapmanın kendilerine fayda veya zarar veremeyeceğini dahi bilememe aciziyetine düşmüştü. İbrahim as onlara bu acizyetlerini dile getirerek uygulamalı bir şekilde gözlerinin önüne serdi.

"(Ellerinizle) yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz dedi? Saffat 95

"Peki dedi siz Allah'ı bırakıp da size hiçbir zarar ve fayda vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz." Enbiya 66

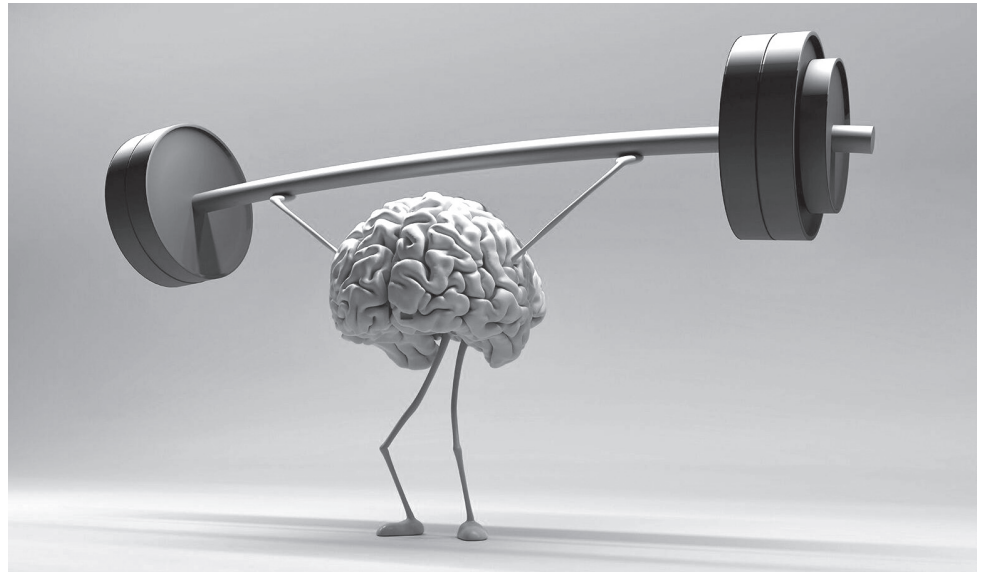
Tabi bu sözler onlara bir anlam ifade etmediği için İbrahim'e as

"Ey İbrahim sen bize hakikati mi getirdin yoksa bizimle alay mı ediyorsun? Dediler." Enbiya 55

İbrahim'in bu akla vahiyle erdiğini yine vahiy tarafından verilen bilgi ile öğreniyoruz.

İnsan yerleşmiş ve kökleşmiş aklın yanlışlarını ilk bakışta anlama kabiliyetini elde edemeyebilir. Yerleşik düşüncelerin yanlışlığı Allah tarafından bir vahiyle analiz kabiliyetinde geliştirilebilir. Nitekim bu kabiliyet Hz. İbrahim'e vahiy yoluyla öğretilmiştir. Hatta şöyle diyebiliriz. Hz. İbrahim'in kavminin yanlış yolda olduğunu basit akılla tespit etmesi sonucunda Allah cc İbrahim'e vahiyle kanıtsal akı kazandırdı ve kavmin yanlışlarını ortaya koydurdu.

Enam 75 - Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu

(muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.

Bu ayet aşağıda gelen ayetlerde İbrahim As in basit akılla tespit ettiği gerçeklerin sonunda varılması gereken noktanın temel gerekçesini ortaya koymaktadır.

Basit akıl yanlışları tespit edebilir fakat gerekçelendirme konusunda yeterli olmayabilir. İbrahim'e yer ve gök varlıklarının nasıl idare edildiği gösterilmek suretiyle kavminin içine düştüğü yanlış delilleriyle birlikte çürütülmüştür.

Aşağıda gelen ayetler yargı cümlesi niteliğinde var olan bu giriş ayetiyle basit aklın tespit edebileceği çelişkiler olarak gösterilmektedir.

Enam 76 - Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: "Rabb'im budur" dedi. Yıldız batınca da: "Ben batanları sevmem" dedi.

Enam 77 - Ay'ı doğarken gördü: "Rabb'im budur" dedi. O da batınca: "Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurum" dedi.

Enam 78 - Güneş'i doğarken görünce: «Rabb'im budur, bu hepsinden büyük» dedi. O da batınca dedi ki: «Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım».

Öğrenilmiş, öğretilmiş cahillik budur. Yaşadığımız dünyanın benzer öğretilmişlikleri de aynı konumdadır. Kanunlar nezdinde korunan şirk unsurları eğitim aşamasında insanların beynine kazınmakta ve ayın tarzında benimsenmiş törenlerde insanların hayatının rutinleri haline getirilmektedir.

İbrahim as kavmi hayatlarında güneş ay ve yıldızların etkinliğini düşünüp onlara tazimde bulunurken Allah'ı gözden kaçırmıyor ona da kulluk ettiklerini düşünüyorlardı.

Ogün kü insanlar da Allah'a inanmakla beraber yıldızların ve burçların insan hayatında etkili olduğunu ve yıldızların ve burçların gücünün ken-

Bireysel anlamda gerçeği görmenin önüne dağ gibi dikilen yerleşmiş şirk sisteminden beslenen embesillerin oluşturduğu yasalar ve koruma sistemleri basit aklın tespit edebileceği gerçeklikleri köreltebilir ve insanları gerçekleri göremeyen mankurtlar haline getirebilir.

disinden kaynaklandığını düşünen bugünkü insanlar gibi düşünüyorlardı. Oysa bu varlıklar Allah'ın gücünün icra edilmesinde araç niteliğinde varlıklardı. Ayın çekim gücü vardı, ama bu güç ayım kendisine ait değildi. Gücün sahibi Allah aya çekim gücü vererek yeryüzündeki med ve cezir olaylarını yaratmaktaydı.

Diğer yıldızlar burçlara Allah'ın izniyle eriştiklerinde ortaya çıkardıkları manyetik gücü Allah'ın kendilerinde yarattığı sıfatlardan kazanıyorlardı. Bu güç kendilerinden değildi. O insanlar şöyle düşünmeliydi Allah inşa etmiş olduğu bu devasa sistemle nasıl bir güce sahiptir? İşte bu güç gerçekten tapılması gereken güçtür. Aşağıdaki ayetler bunun ifadesidir. Hz. İbrahim'in kavmine yapmış olduğu bu akıl dolu konuşmanın sonunda haykırılmışlardır. İşte bu tavrın kaynağı Allah'ın 75. Ayette ortaya koyduğu temel vahiy aklıdır.

Enam 79 - "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim".

Yerleşik akıl, bir anda bütün değerlerini tepetaklak çeviren bir akla teslim olma konusunda başarılı olmayabilir. Çünkü yanlış değerler üzerine inşa edilmiş toplumsal akıl bu köklü değişim karşısında hayatlarında gerçekleştirecek değişimle nasıl bir yıkım gerçekleştireceğini ilk anda tam olarak kavrayamasa bile ilk karşılaşıldığında kabul edilebilir görmeyecektir.

Enbiya 62 - (İbrahim gelince ona) «Ey İbrahim! bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?» dediler

Enbiya 63 - İbrahim: "Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlar-sa onlara sorun" dedi.

Enbiya 64 - Bunun üzerine vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) dediler ki: "Doğrusu siz haksızsınız."

Enbiya 65 - Sonra yine (eski) kafalarına döndüler: "And olsun ki (ey İbrahim!) bunların konuşmayacağını (sen de) bilirsin." dediler.

İşte burada ortaya konulan gerçeklik kamusal aklın bireysel akla nasıl galip geldiğidir. Çünkü sistemleştirilmiş şirkin devamı kamusal akılla mümkün olabilir. Bireysel anlamda gerçeği görmenin önüne dağ gibi dikilen yerleşmiş şirk sisteminden beslenen embesillerin oluşturduğu yasalar ve koruma sistemleri basit aklın tespit edebileceği gerçeklikleri köreltebilir ve insanları gerçekleri göremeyen mankurtlar haline getirebilir.

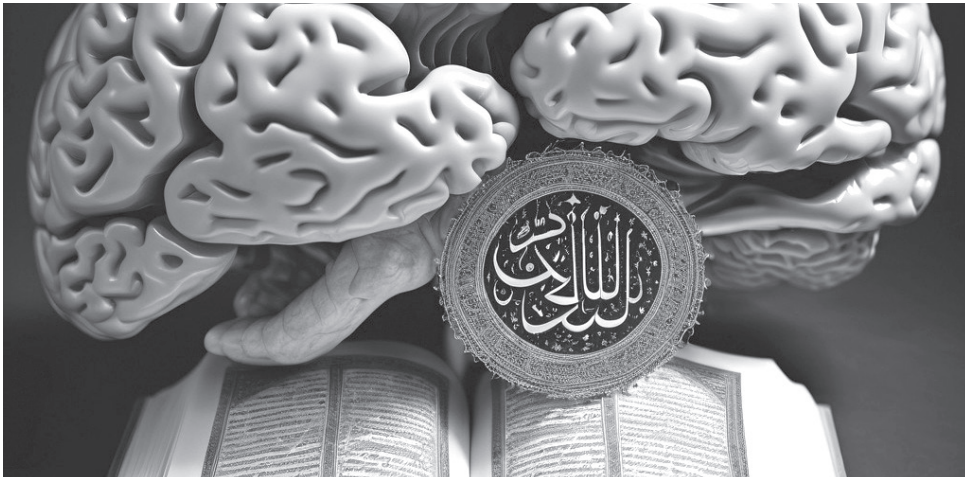
Enbiya 66 - (İbrahim) dedi: «O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara mı tapıyorsunuz?»

Enbiya 67 - "Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun, siz hâlâ akıllanmayacak mısınız?"

Bu son iki ayette haykırılan gerçeklik enam suresi 75. Ayette İbrahim'e öğretilen vahiy aklıdır. Aşağıdaki ayetler daha müfesser bir biçimde Allah'ın vahiyle İbrahim'e as kazandırdığı aklı ortaya koymaktadır.

Enam 80 - Kavmi onunla tartışmaya başladı. O da onlara dedi ki: "Beni doğru yola erdirdiği halde Allah hakkında benimle mücadele mi ediyorsunuz? O'na ortak koştuğunuzdan hiç korkmuyorum, ancak Rabbimin dileği şey hariç. Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Hiç düşünmez misiniz?"

Enam 81 - "Hakkında hiçbir delil indirmedigi halde, siz Allah'a ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuğunuzdan nasıl korkarım?" Eğer bilerseniz söyleyin, bu iki topluluktan hangisi güven içinde olmaya daha layıktır?

Fıtratın Çağrısı: Vahyin Rehberliği - Aklın Nuru

İnsan fıtratı gereği yaratılıştaki hayranlık verici düzen, açıkça bir ilim ve idrak sahibinin âleme müdahalesini gösterirken, hikmet sahibi, bilen ve irade eden bir ilk kaynağa yönelir.

İnsan, varlıkların sebeplerini araştırmak ister ve bu durum insanın fitri yapısından kaynaklanır. İnsan, evrendeki düzeni gözlemlediğinde bu düzenin bilinçli bir kaynağa dayanıp dayanmadığını sorgular. Dolayısıyla Tanrı düşüncesinin ortaya çıkışı iddia edildiği gibi korku, cehalet ya da toplumsal baskılarla açıklanamaz, çünkü insanın evrene dair soru sorması doğal ve fitridir. Tanrı fikri ve Tanrı'nın varlığını ispat etmeyi fitri kabul etmesek bile—ki fitridir—âlemin yaratıcısı hakkında tartışmanın kendisi fitridir. Zira insan, âlemi bir bütün hâlinde görür, onu tek bir birlik olarak müşahade eder ve fitri güdüsüyle âlemdeki her hadise için kabul ettiği sebebin, âlemin bütünü için de geçerli olup olmadığını bilmek ister.

İnsan, fıtratı gereği bir taraftan, birbirine bağlı tek bir bütün olan tüm varlıkların kaynağının ne olduğunu, bu düzenli varoluşun nasıl gerçekleştiğini ve hepsinin temelini neye dayandığını anlamak/ anlamlandırmak ister. Diğer taraftan ise yaratılıştaki hayranlık verici düzen, açıkça bir ilim ve idrak sahibinin âleme müdahalesini gösterirken, hikmet sahibi, bilen ve irade eden bir ilk kaynağa yönelir. “Sahih bir tanrı inancının kökeninde, tekil bir doğa olayının değil, varlık düzeninin bir bütün olarak açıklanması yatar. Tanrı inancı, belirli bir doğa olayını gerekçelendirmek için değil, bütün varlık sistemini açıklamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Tanrı hakkında konuştuğumuzda, gerçekte âlemin ruhu, âlemin hakikati, âlemin kökü, temeli, ilkesi ve menşei hakkında konuşuruz. Zaman veya mekân içinde bulunan bir varlık hakkında değil; zamanı ve mekânı var eden hakkında konuşuruz. Etkenlerden bir etkeni değil; etkenlerin etkenini, yani her etkenin ve her failin etkenlik ve faillik vasfını kendisinden aldığı şeyi konu ediniriz.”

Bütün bu idrake, vahiy rehberlik-

ğinde, sahip olduğumuz bozulmamış fıtratımız ve kararıp katılaşmamış kalbimizin fiili olan akıl ile ulaşırız. Bir şeyin fitri olmasının makul (akli) olması anlamına geldiğini unutmamalıyız. İslam düşüncesinde akıl ve vahiy ilişkisi, en temel tartışma alanlarından biri olmuştur. Özellikle modern dönemde pozitivizm, materyalizm ve seküler düşüncenin etkisiyle vahyin bilgisel (epistemolojik) değeri sorgulanmış, buna karşılık bazı dini çevrelerce de aklın yetersizliği ve sınırlandırılması gerektiği savunulmuştur. Bir tarafta insan aklını mutlak otorite kabul eden anlayışlar, diğer tarafta ise akli sınırlandırarak yalnızca “nakle” dayalı düşünceyi esas alan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Modern dönemde materyalizm ve pozitivizmin etkisiyle metafizik alanın inkâr edilmesi, bu tartışmayı daha da derinleştirmiştir.

İnsan yalnızca maddî gerçeklikle sınırlı bir varlık değildir, onun hakikati arayan akli ve manevi bir yönü vardır. Bu nedenle akıl ile vahiy birbirine zıt değil, birbirini tamamlayan biri harici, diğeri deruni olan iki hakikat kaynağıdır.

Akl hakkında konuşan bir kimse gerçekte aklın hükümleri hakkında konuşmuştur. Aklın hükmü de boş ve anlamsız değildir. Bilakis aklın hükmünün bir ölçütü vardır ve daima “tümellik” ve “zorunluluk” özelliğine sahiptir. Akıl özü itibarıyla insanlar arasında tek/ ortak bir şey olmasaydı, bilgi âleminde karmaşa ve sıkıntı meydana gelirdi. Dolayısıyla insanlar arasında anlaşmak imkânsız hale gelirdi. İnsan bireyleri arasında akıl ve düşüncenin farklı olduğu doğrudur, ancak kişilerin bireysel özelliklerinden kaynaklanan bu farklılıklar insanların akılları arasında ki birliğe/ iletişime engel değildir. Akıl da “varlık” gibi katmanlı bir yapıya sahiptir. Aklın her türlü şaibe ve vehimden temiz ve uzak olduğu yerde akıllar arasında farklılık-

lar, ayrılıklar görülmez. Mesela bedii (apriori) temel akli ilkelerden olan “bir şey ya vardır ya yoktur”, “bütün parçadan büyüktür” ve “bir şeye eşit olan şeyler birbirine eşittir” gibi ilk bilgileri herkes idrak eder ve bu akli hükümlerde tek bir insan bireyi dahi en küçük bir tereddüt duymaz.

Dış duyuşal verileri akıl ve akli delillerin yerine koyanlar ve pozitif bilimi gerçek bilginin ölçüsü sayanlar, insan idrakinin ve bilgisinin büyük bir alanını boşa çıkardıkları için hayatı ve varlığı anlamada yetersiz kalacaklardır. Bu anlayışın akıldan anladığı “rasyonalizmdir”. Pozitif bilim “nedir” ve “niçin” türünden sorulara cevap vermede insanların isteklerini tatmin edemez, yetersiz kalır. İnsan tabiatından neşet eden soruları, “nedir”, “niçin” ve “nasıl” olmak üzere üç soruda özetlersek, pozitif bilimler sadece “nasıl” türünden sorulara cevap verir. Bu üç soru insanın hakikat arayışında gerçek ve temel sorulardır ve akıldan yardım almadan onlara tatmin edici cevap vermek de mümkün olmayacaktır.

“Hikemi anlamlarla ve akli ilkelerle tanışıklığı olmayan kimseler Kur'an'ın hikmetli hükümlerini anlamazlar, sadece dış duyuları ile âleme bakan kimse âlemin duyuşal yönünden başka bir şeyi idrak edemez. Allah'ın âlem kitabında sadece duyuşal şeylere bakan kimseler Allah'ın yazılı kitabında da “zahir” üzerinde donup kalırlar ve bu aşamanın ötesine geçemezler. Zahir üzerinde donup kalmak bazı kimselerde öyle bir dereceye ulaşır ki bu kimselerde Allah'ın “cisim” olduğu inancı hâkim olmaya başlar. Benzeri şekilde, mütebedeyinlerden bazıları ise “aklı tamamen devre dışı bırakma” fikri ile insan aklının metafizik hakikatleri idrakten aciz olduğunu, bu sahada yalnızca teslimiyetin gerekli olduğunu savunurlar. Hatta bazılarının göre Tanrı'nın birliği dahi akli delillerle ispat edilemez. Hâlbuki eğer fıtratımız

istidlal zihinde bulunan anlamlar arasındaki ilişkiyi kavramayı, genel ve özel anlamları ayırtırmayı, öğrenmek istediğimiz bir şeyin hangi genel anlam altına girdiğini tespit etmeyi gerektirir.

bu meselede ispat yahut inkâr yoluna sahip olmasaydı, bu düşünce baştan zihnimize hiç girmeyecekti. Öyleyse Tanrı hakkında araştırma ve tartışma insan için hem sahih hem de meşrudur.” (Dinani- İslam Dünyasında Felsefi Düşüncenin Serüveni)

“Bilindiği üzere insani idrak aklın bir faaliyetidir, akıl ise insanı diğer canlılardan ayırtıran ve insan olmasını sağlayan temel hususiyetlerden biridir. Fakat akıl terimi kimi zaman dar kimi zamanda geniş anlamıyla kullanılır. Dar anlamıyla kullanıldığında akıl terimi daha ziyade istidlal gücünün ifade eder. İstidlal faaliyeti bildiklerimizden hareketle bilmediklerimize ulaşmaktan ibarettir. Dolayısıyla istidlal zihinde bulunan anlamlar arasındaki ilişkiyi kavramayı, genel ve özel anlamları ayırtırmayı, öğrenmek istediğimiz bir şeyin hangi genel anlam altına girdiğini tespit etmeyi gerektirir. Bu anlamıyla istidlalin aklın bir faaliyet olduğu açıktır.

Diğer yandan ise akıl istidlal gücünden ibaret değildir. Geniş anlamıyla insan idrakinin bütününe ifade eder. Aklın insanı diğer canlılardan ayırtırılması ve ona “insan” dememizi mümkün ve zorunlu kılmasının sebebi de budur. Akıl insan denilen şeyin kendisi olmasını sağlayan “cevhere” veya tanımlayıcı özelliği tekabül eder. İşte bu anlamıyla akıl *istidlallerini* yanı sıra *sezgi* ve *müşahede* gibi idrak durumlarını da içerir.” (Ömer Türker-Varlık Yurduna Tutunmak)

“Aklın bildiği anlam ile o anlamın dış dünyada tahakkuk etmiş fertlerin arasındaki örtüşmeyi garanti eden şey, dış dünyadaki fertlerin varlığını veren metafizik ilke ile o fertleri idrak edip soyutlama işlemine tabi tutan metafizik ilkenin aynı olmasıdır.”

Duyularla elde edilen veriler aklı bir şeyle çatışma halinde değildir. Akli şeyle çatışma halinde olan şey “vehimden” kaynaklanan hüküm ve değerlendirmelerdir. Bir diğer ifade ile hissi şey hissi olmak bakımından hüküm içermediğinden, aklın açık ve kesin hükmüyle çatışmaz. Ama insanın “vehim” kuvveti meydana boş bırakmaz ve aklın hükmüyle hemen çatışmaya başlar. Şu halde *vehmin hükmü aklın hükmüyle çatışır ve çoğu yanlış bu çatışmadan doğar*. Hakikatin ve varlığın

anlamını idrak etmek ve âlemin yaratıcısına yönelmek, duysal idrakler yoluyla mümkün değildir. Salih amel akli iradedden kaynaklanmaksızın gerçekleşmez. İnsan salih amelini yaparken sadece “arzu ve öfke” güçlerinin çeşitli etkilerinin araya girmesi ve rahatsızlık vermesi ile karşı karşıya kalmaz. Bilakis nazari akıl ve burhani idrakleri sahasında da *vehim ve hayal güçlerini taczine uğrar*. Vehim ve hayali idrakler daima aklın işini karıştırır ve onunla olan anlaşılabilirliklerini açığa vururlar. Bundan şu anlaşılmalıdır ki insanın sürekli çaba ve gayreti sadece eylem ve davranışla sınırlı değildir, bilakis *çaba ve gayret akıl alanında da zorunlu ve gereklidir*.

İnsanın fiilleri bakımından hatalı ve lakayt bir tavırda olması dini açıdan günah olarak değerlendirilir. Aynı şekilde akıl ve düşünce alanındaki her türlü lakaytlık ve hatanın da her zaman bir sapkınlığa ve dalalete sebep olduğu kabul edilmelidir.

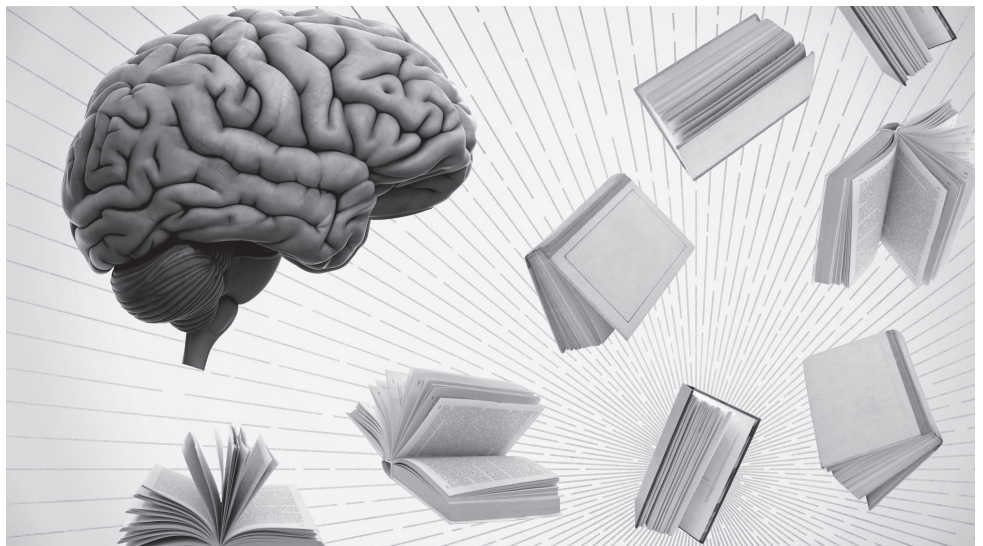
Vahiy, hakikatin yüksek bir tezahürüdür. Vahiy, insan aklının tamamen dışında ve anlamsız bir alan değildir, aksine aklın derinleşmesiyle anlaşılabilir ilahi bir hitaptır. Peygamberlerin getirdiği mesajlar da insanı düşünmeye ve bilinç kazanmaya yöneltir.

İslam düşünce tarihinde akli delillendirmenin (burhan) büyük önemi vardır. Sağlam ve tutarlı düşünce olmadan dini anlayış da yüzeysel kalır. Vehimle karıştırılmamış akıl, insanın manevi boyutunu dışlamaz. Hikmet sahibi akıl hem düşünür hem de hakikati içsel olarak kavrar.

“İslam düşüncesi, akıl ve vahiy hususunda dengeli ve bütüncül bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Akıl insanın hakikati araştırma aracı olarak görülürken, vahyi de insanı doğruya ulaştıran ilahî bir rehberdir. Kur’an’ın insanı düşünmeye çağırması da bu bağlamda yorumlanmalıdır. Kur’an’daki “akletme”, sadece mantıksal çıkarım yapmak değil; aynı zamanda insanın *kalbiyle, vicdanıyla ve ahlaki sorumluluğuyla hakikati kavramasıdır*.” (Taha Abdurrahman)

İslam düşüncesinde akıl ile vahiy arasında özsel bir çatışma yoktur, İslam düşüncesindeki akıl-vahiy ilişkisi Batı düşüncesindeki “din-akıl çatışması” paradigmasıyla açıklanamaz. Aksine vahiy, aklın hakikate ulaşma sürecini tamamlayan ilahî bir rehberdir. İnsan aklı, varlığı anlama ve yorumlama kapasitesine sahiptir. Bu nedenle İslam düşüncesinde akıl, hakikate ulaşmanın temel araçlarından biri kabul edilmiştir. Vahiy, insanın tek başına ulaşamayacağı hakikatleri bildirir ve insanın varoluşsal yönelimini doğru biçimde şekillendirir. Vahyin amaçlarından biri de insan hayatına anlam kazandırmak ve ahlaki yönelim oluşturmaktır. Çünkü insan sadece teorik bilgiye ihtiyaç duymaz; nasıl yaşaması gerektiğini de bilmek ister. Filozoflar, kelimacılar ve sûfîler farklı farklı yöntemler kullansalar da aynı hakikate ulaşmayı hedeflemişlerdir. Bu yüzden akıl ile vahiy birbirine rakip değil, birbirini destekleyen iki bilgi alanı olarak değerlendirilmiştir.

İnsanın Tanrı’yı arama eğilimi fitridir ve bu arayışta akıl olmazsa olmazlardandır. “İnsanın üstünlüğü vahyin rehberliğinde, aklın nuruna yaslanarak şeytani güçlere karşı mücadele edip, vesvese ve vehim vadilerinden geçerek hedefine ulaşmak için sıratı müstakim üzere olmasında yatar.”

Vahiyden Bağımsız Akıl Olur mu?

Akıl; hakikatı anlamak, yakalamak, bırakmamak üzere tutmak, prangaya vurmak, alıkoymak, yapışmak anlamlarına gelir. Arap dilcilerine göre akıl ismi, devinin ayağını bağlamakta kullanılan ipten türetilmiştir. İstilahî manası ; insanda bulunan bir yeti, o yeti ile akletme eylemi ve akletme sonucunda ortaya çıkan bilgilerdir diyebiliriz.

Hâris el-Muhâsibî'ye göre akıl; temel inanç, ahlak ve sorumluluğun merkezinde yer alan **doğuştan gelen ilahi bir güç (garîze)** ve ruhun manevi bir ışıdır. O, akli insanın hem nefse karşı koruyucu bir kalkanı hem de hakikatı idrak etme aynası olarak görür. Bunlar; seciye (gariza), idrak (fehmi) ve öngörüdür (basiret).

Muhâsibî'nin akıl anlayışında öne çıkan temel unsurlar şunlardır:

Doğuştan Gelen Işık (Garîze): Akıl, duyuyla öğrenilmeyen, Allah tarafından insanın fıtratına yerleştirilen ve bilgi (marifet) elde etmeye yarayan doğuştan bir kabiliyettir.

İman ve Ahlakla Bütünlük: Muhâsibî'ye göre aklın en üstün hali, sadece mantıksal düşünmek değil; takva, ihlas ve yakîn ile donanmış kâmil akıldır. Akıl ve ahlak birbirinden ayrı düşünülemez; aklın kemale ermesi ahlaki arınmayla mümkündür.

Özgürlük ve Sorumluluk: İnsanın dinî ve ahlaki sorumluluğu aklının seviyesine bağlıdır. Akıl terbiye edilip kemale erdikçe, insan nefsinin ve tutkularının kontrol altına alır; böylece gerçek anlamda özgürleşir.

Nefsin Muhasebesi: Ona göre gerçek akıl sahibi, sürekli kendi iç dünyasını gözlemleyen, özeleştiri yapabilen (nefis muhasebesi) ve ilahi gayeye yönelen kişidir.

Materyalist Batı düşüncesine göre; Kesin bilgiye, Mutlak bilgiye akılla ulaşılabılır. Yani Gayb aleminden gelen Vahye yer yoktur. Batı düşüncesi ile İslam düşüncesinin ayrım noktası buradadır. Vahiy Akıl arasındaki ilgi alaka ve bağlantıyı en ikna edici şekilde Muhâsibî ve İmam Maturidi açıklamıştır. Akıl ve vahiy ilişkisi, insan aklının kavrama kapasitesi ile ilahi mesajın rehberliği arasındaki uyumu inceler. Genellikle akıl "bilginin aracı ve muhatapı", vahiy ise "bilginin kaynağı ve ilahi mesaj" olarak tanımlanır. Temel olarak birbirlerini tamamlayan iki kaynaktır.

İslam düşüncesinde Akıl ve vahiy ilişkisi, birbirini tamamlayan iki temel kavram kabul edilir; akıl «muhatap»,

vahiy ise «mesajdır». Akıl, vahiy anlamak ve hakikatı kavramak için zorunlu bir araçken; vahiy, aklın sınırlı kaldığı gayb alemi ile ilgili konularda kesin ve mutlak bilgi sunar.

Akıl ile Vahyin Uyumu: Tarih boyunca İslam felsefesi ve kelamında yaygın olan "*Sarih akıl, sahih nakille çelişmez*" prensibi ya da Batı düşüncesindeki John Locke ve Thomas Aquinas gibi filozofların savunduğu görüşler, akıl ile vahyin aynı kaynaktan geldiğini ve çelişmeyeceğini savunur. Bazı inanç ve felsefe sistemleri ise aklın sınırlı olduğunu ve dini hakikatleri bulmakta yetersiz kalarak tamamen vahye teslim olması gerektiğini öne sürer. Akıl vahiy ilişkisi konusunda "**İslam Düşünce Enstitüsü**"nın tanımı ve tasnifi şöyledir;

"Akıl ve Vahiy İlişkisinin Temel Maddeleri:

Birbirini Tamamlama: Akıl, inanç ve davranışlar için gerekli bir şarttır. Vahiy ise aklın ulaşamadığı metafizik yani gayb konularında (ahiret, ibadetler, Allah'ın sıfatları) rehberlik eder.

Akıl Muhatap, Vahiy Mesajdır: Allah, vahiyyle insan aklına hitap eder; vahiyler aklın imkân ve sınırlarını gözeterek nazil olur.

Akıl Vahiy Anlama Aracıdır: Kur'an, insanları akletmeye ve düşünmeye davet ederek, aklın vahyin meşruiyetini onaylayan bir zemin olmasını sağlar.

Aklın Sınırlılığı: İnsan aklı sınırlı ve perdeli olduğundan, Allah'ın mahiyetini tam olarak idrak edemez, bu nedenle vahye muhtaçtır.

Çatışma Değil Uzlaş: İbn Rüşd gibi düşünürler göre akıl ve din (vahiy) birbirleriyle çatışmaz, aksine felsefe (akıl) ile din uzlaşısı içindedir.

Temel (Tahkiki) İman: Taklidi değil, akli delillere dayanan araştırıcı (tahkiki) bir iman, aklın vahiy ile beslenmesiyle mümkündür.

Aklın Olmadığı Yerde Vahiy Olmaz: İslam'da teklif (sorumluluk) akli olmayana kalktığı için, vahyin sorumlusu akıldır. Özetle, akıl ve vahiy bir elmanın iki yarısı gibi; akıl cevheri vahiy nuruyla aydınlanır."

İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği konusundaki görüşleri oldukça önemlidir. Akıl ile vahiy arasındaki alakanın nasıllığı problemi, İslâm düşünce tarihi boyunca ele alınan en temel ve en önemli mese-

lelerden birini teşkil etmektedir. Bu konuda farklı düşünce ekolleri vardır. Bize göre Mu'tezilî ve Selefi düşünce ekolleri iki farklı ucu temsil ederler. Bu konuda İmam Mâtürîdî'nin özgün düşünce yöntemi, itidal çizgisini oluşturur. Mâtürîdî'nin temel yaklaşımında akla önem ve öncelik verilmiş ama vahiy ihmal edilmeyerek gerekliliği vurgulanmıştır.

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) Kitâbü't-Tevhîd'inde akıl-vahiy ilişkisini şöyle bir zemin üzerine bina eder. "Mademki bu insanlar için onları üzerinde birleşmeye mecbur eden bir din ve bu dine sığınmayı mecbur eden bir temel olması gerekir. O halde dinin kendisiyle tanındığı şeyin temeli iki yönlüdür. Onlardan biri sem', diğeri de akıldır." Her şeyden önce o, toplumda dirliğin ve uzlaşının sağlanabilmesi için bir dinin varlığını gerekli görmektedir. Sonra da dinin tanınmasını nakil ve akıl olmak üzere iki yönlü bir asla bağlar. Burada orijinal metinde, vecdani kelimesini kullanmaktadır ki, sadece buna dayanarak dahi, Mâtürîdî'ye göre nakil ve akıl ayrı ayrı değil, ikisi bir arada bulunduğu dinin tanınabileceği sonucuna varmak mümkündür. Yani din konusunda akıl ile vahyin birlikte söz sahibi olduğunu ortaya koyar.

İmam Mâtürîdî pek çok seçkin İslâm düşünürü gibi, epistemolojisinin temel kaynakları arasına hem akli hem vahiy yerleştirir. Ancak onun akaid esaslarını açıklarken zaman zaman akli ön plana çıkaran Mu'tezilî bir görünüm; bazen de vahye tam teslimiyet gösteren Selefi bir yaklaşım sergilediği izlenimi doğabilmektedir. Fakat ayrıntılı bir araştırma sonucu Mâtürîdî'nin fikirleri ve açıklamalarını belirleyen düşünce yapısı tespit edildiği zaman görüleceği üzere, aslında o, Mu'tezile'den ve onlar tarafından geliştirilen rasyonel çizgiden ayrıldığı gibi, onların akılcılığına ve temsil ettiği kelâma karşı şiddetli eleştiriler getiren Selefi düşünceden de tamamen farklılaşarak kendine has bir yöntem izlemektedir. Yani İfrat ve Tefrit çizgisinden ayırır, vasattır.

İmam Maturidi'ye göre akıl, kendi mâhiyetinin ne olduğunu bilme gücüne sahip değildir. Akıl, aklın keyfiyetini ve mâhiyetini idrak etme noktasında âcizdir ve cahildir. Akıl kendisinin nasıl işlediğini ve mâhiyetini bilemez. Bu durumda Mâtürîdî'ye göre, akıl nedir? sorusunun akıl ile cevaplanamayacağı açıktır. Mâtürîdî aklın ontolojik bir varlığı bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre akıl, âlemin içinde bulunup onun bir cüz'üdür. O halde akıl

sadece zihnî bir kavram değildir. Onun zihnî dışında da varlığı bulunmaktadır ancak bu varlığın ne olduğunu tam bir şekilde bilme imkânı akla verilmemiştir. Muhâsibî (ö.243/ 857), âdeta bu gerçeğe işaret edecek biçimde beş duyu ile bilinen cisim, uzunluk, genişlik, tat, koku, dokunma ve rengi saymakta, aklın duyularla da açıklanamayacağı açıktır. Dolayısıyla akıl, duyu bilgisinin alanı dışında kalmaktadır. O zaman da akli tanımak için başvurulabilecek tek kaynak, vahiy olmaktadır.

Mâturîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'da: "Allah hiçbir şey bilmezken sizi annelerinizin karnından çıkardı, size iştirme (duyusu), gözler ve kalpler (El-Ef'ide) verdi. "(Nahl.78) âyetini tefsir ederken yaptığı değerlendirmeler de *kalbin akıl anlamında kullanıldığı çıkarımını desteklemektedir*. Mâturîdî'ye göre, âyetle zikredilen, *iştirme ve görme ile fuâd bilgi edinme yollarıdır*. Kalp ise bir başka yerde fuâd anlamında kullanılmaktadır. Bu durum bize Mâturîdî sistemi içinde fuâdın kalp anlamında kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Mâturîdî, bu açıklamalarıyla akli mâhiyeti açısından değil ama işlevi açısından tanımlamış olmaktadır ki akla böyle bir yaklaşım Kur'ân'ın anlatım çizgisini devam ettirmek anlamına gelir. Zira Kur'ân'da *akıl, mâhiyeti* açısından değil fonksiyonları açısından konu edilmiştir. Buna göre akıl fiillerine bakılarak tanınabilir. Nitekim aklın Allah tarafından verilen bir tabiat (garîze) olduğunu belirten Muhâsibî, onun ancak kalp ve diğer organlardaki fiilleriyle bilinebileceğini, bu fiiller bulunmadığında hiçbir kimsenin ne kendisini ne de başkasını akılla niteleyemeyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Muhâsibî'ye göre de *aklı tanıma yolu ancak onun işlevi sayesinde gerçekleşir*. Bu değerlendirme ile Mâturîdî'nin akli temel fonksiyonuna dayanarak tanımlaması uyumludur. *İnsanda aklın bulunması yeterli değildir, önemli olan onun kullanılması dolayısıyla ondan faydalanılmasıdır*. Şu halde Mâturîdî'ye göre işlevsel hale gelmeyen, kendisinden istifade edilemeyen akıl, bilgi kaynağı olma özelliğini de kaybeder şeklinde bir sonuca varılabilir. Zaten canlılık hareketi gerektirir.

Mâturîdî'nin Hz. Peygamber'e gelen vahyi sadece Kur'ân-ı Kerîm'le sınırlamadığı açıktır. Üstelik o, her ne kadar metlûv ve gayr-ı metlûv şeklinde ikili bir genel ayırım yapmış olsa da, aslında **Hz. Peygamber'e inzâl olunan vahyin üç kısım olduğunu belirtmektedir**.

1. **Kur'ân'dır**. Bu, Hz. Peygamber'e gelen vahyin zâhir olanıdır.

2. **Beyân vahyidir**. Bu vahiy ile Peygamber insanlara kendi haklarını, Allah'ın üzerlerindeki hakları ve birbirleri üzerlerindeki hakları Cebrâil'in diliyle veya Allah'ın dilediği bir başka yolla beyân eder.

3. **İlham ve kavrayış (ifhâm) vahyidir**. Mâturîdî'ye göre, "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hükmetmen için" meâlindeki âyetle yer alan, Allah'ın gösterdiği ifadesi, böyle bir vahyin

varlığına işaret etmektedir. Zira, Allah'ın göstermesi demek, Hz. Peygamber'e ilham ve idrak ettirmesidir. *O halde Allah Teâlâ, Resûlullah'a Kur'ân'ı, onun beyânını ve kavrayışını olmak üzere üç ayrı hususu vahyetmiştir*.

Mâturîdî böyle bir vahiy anlayışına sahip olmakla, hadis âlimlerinin bir kısmı gibi sünnetin bütününe vahiy ürünü olduğunu söyleyenlere yakın düşmektedir. Fakat buradan Peygamber'in ictihadlarının bulunmadığı sonucuna varılamaz. Zira Hz. Peygamber de ictihad ederek hüküm vermektedir. Nitekim "Allah'ın gösterdiği şekilde" hükmetmesi bu yolla gerçekleşir. Üstelik mânanın özü nazar ve teemmül yoluyla idrak edilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber doğrudan Kur'ân'la hükmettiği gibi, tefekkür yolunu kullanarak da hüküm vermiştir. Ancak Mâturîdî'ye göre Peygamber'in *tedebbür ve teemmülü de aşkın olandan kopuk bir şekilde gerçekleşmemektedir*. Orada da *Allah'ın yol göstermesi* söz konusudur. Bu sebeptendir ki onun yaptığı *ictihadlar nass olarak doğru kabul edilir*. Mâturîdî'nin Hz. Peygamber'in aldığı vahyi bu şekilde geniş bir alana yayarak açıklaması, onun düşünmesini de ilâhî âlemle bağlantılı bir şekilde izah etmesi, İslâm filozoflarının, özellikle de İbn Sînâ'nın (ö. 428/ 1037) Peygamber'de bilginin faal aklın aydınlatması (işrâk) ve sûretlerin akması (feyezân) yoluyla oluştuğu düşüncesini hatırlatmaktadır. Elbette Mâturîdî'nin kullandığı terminoloji felsefî dilden oldukça farklıdır. *Mâturîdî'ye göre Allah ile Hz. Peygamber arasında Kur'ân dışında da iletişimin varlığının kabul edildiği ve Peygamber'in Kur'ân'ı tamamen doğru bir şekilde kavrama ve tefsir etme hakkı ve yeteneğini bu ilâhî iletişimden güç alarak gerçekleştirdiği unutulmamalıdır*.

4. Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliği

Mâturîdî Kitâbü't-Tevhîd'in başında taklidin insanın hakikate ulaşma yolu olarak kabul edilemeyeceği ve taklit sahibinin mâzur görülemeyeceğini belirtmekle akla verdiği öncelikli değere işaret etmektedir. Hakikat için tahkik, tahkik edebilmek için akıl gereklidir. Zira vahyin, dolayısıyla emir ve nehyin muhatabı akıl sahibi olan insandır. Peygamberler içinde bulundukları toplumlarda çevrelerindeki insanları belirli esaslara iman etmeye davet ederler. Elbette *bir insanın peygamber davetine uyması, onun getirdiği mesajı benimsemesi için öncelikle karşısındaki kişinin Allah'ın elçisi olduğunu kabul etmesi gerekir*. İşte böyle bir iddia ile ortaya çıkan şahsın doğru söylediğine insanlar nasıl karar vereceklerdir? Burada akla başvurmadan başka çıkar yol var mıdır? Bir başka ifade ile vahyin hakikatini, uydurma ve yalan olmayıp Rabbin mesajı olduğunu, açıkçası vahiy denilenin, gerçekten vahiy olduğu hükmünü verecek olan akıl değil midir? Dinî ilimlerin doğruluğunun nübüvvetin doğruluğuna dayanması, nübüvvetin doğruluğunu bilmenin ise nazar ve istidlâl yoluyla gerçekleşmesidir.

Mâturîdî'ye göre bunları tanıma ve bilme yolu ise akıldır. Mâturîdî'ye göre her ne kadar başlangıçta aklın hâkimiyetinden söz edilmekte ise de, akıl vahyin vahiy olduğunu onaylamakla bir bakıma onun otoritesini de kabul etmiş olmaktadır. İnsanları düşünmeye ve tefekkür etmeye; akli kullanmaya teşvik eden, aksi durumu kınayan pek çok Kur'ân âyeti mevcuttur. Ayrıca akıl vahyi anlamaya yönelmekle de âtil olmaktan kurtularak işlevsel bir boyut kazanmakta ve faydalı bir hale dönüşmekte, dolayısıyla vahiy ile iletişime geçerken kendisini de yeniden inşâ etmektedir. Akıl vahiy ile hemhal olunca vücut bulur.

Râgıb El-İsfahânî (ö. 502/ 1108) bu gerçeği temel ve bina benzetmesiyle izah eder. Ona göre, *akıl, ilâhî kanun (Eş-şer'i) olmadan doğru yolu bulamaz ve ilâhî kanun ancak akılla açıklığa kavuşur*. Akıl temel, ilâhî kanun bina gibidir. Bina olmadan temel fayda vermez, temel olmadan da bina sâbit kalmaz. O halde böyle bir ilişki biçiminde birinin diğerini dışlaması veya yok sayması söz konusu değildir. Aksine burada bir tamamlama ve birlikteliken söz edilebilir.

Mâturîdî'ye göre insan Allah'ın var ve bir olduğu hükmüne hatta zati sıfatlarının varlığına da akıl yoluyla varabilir. Gaybi bilgiye ulaşma yolunda akıl, vahiy ile birlikte etkindir. Bu durumda karşımıza, neden vahiy gereklidir sorusu çıkmaktadır ?

Akl, Allah ve âhiretin varlığının bilgisine ve hatta dünyanın bir imtihan yeri olduğu fikrine ulaşabilse; genel anlamda hüsün ve kubuhu tanıyabilse de, ibadetlerin nasıllığı konusunda hem de imtihanın keyfiyetini bilmede vahye muhtaçtır. Özellikle ibadet ve şeriat bilgisi vahiyden ve vahyin ete kemiğe bürünmüş hali olan Üsvei Hasene sahibi Rasûlden öğrenilir. O halde her halükârda insanın vahyin yol göstericiliğine ihtiyacı vardır.

İnsana akli veren de vahyi gönderen de Allah'tır. **Râgıb el-İsfahânî**, Allah'ın yaratılmışları için iki tür elçisi vardır. Onlardan birincisi içeridendir (bâtın) ki o akıldır, diğeri ise dışarıdandır (zâhir) ki o da peygamberdir (Vahiydir), "**din dışarıdan akıl; akıl, içeriden din**" sözüyle bir anlamda Mâturîdî'nin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu bakış açısına göre doğruya ulaşabilmek için akıl ve vahyin birlikteliğine kaçınılmaz bir şekilde ihtiyaç vardır.

Yaratıcıyı kabul etmek vahyi de aklıda kabulü gerektirir. Allah hiçbir şeyi boşa yaratmayacağına göre Allah ve Kelâmı ile ilgili bilgiyi kabul etme zorunluluğumuz, bunun için de Peygambere, Meleklerle, Gaybi bilgiye, Vahye inanmamız gerekir. Bu bilgileri dinleyecek, anlayacak, kabul edecek, onaylayacak bir akla ihtiyacımız vardır. Akıl sahibi olmayanın sorumluluğu yoktur çünkü. Birini devre dışına çıkarmak Yaratanın fiillerinin bazısını kabul edip bazısını reddetmek anlamına gelir. Biri diğerini tamamlayan bir hakikattir.

Logos'un Evrilme Macerası

Müslüman filozoflar logos ya da nous kavramlarına mukabil olmak üzere Akıl kelimesini tercih ettiler. Oysa Nous veya Logos şeyin varlık sebebi manasında “potansiyel yeti” veya “potansiyel gaye” olarak anlaşılır.

Yuhanna incil'i şu ayetle başlar: “Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı.”

Yuhanna'ya göre ilk var olan veya yaratılan “şey” sözdür. “Söz” şeklinde çevrilen kelimenin aslı “Logos”tur. Yuhanna İncil'i - Gospel of Cohn M.S. 110 - yazar veya yazarları Yahudi kökenli idiler, Efes civarında yaşıyorlardı ve Yunanca konuşuyorlardı.

Logos, Yunalı Filozoflarca genellikle Mitos'un zıddı manasında rasyonel-mantıklı konuşma, argüman- kullanılmıştır. Mit, malum olduğu üzere Masal, Efsane, Anlatı, Hurafe anlamında kullanılan bir kelime iken; Logos rasyonel, mantıklı söylem, tecrübe edilmiş söz, doğru, ilke anlamında meşhur olmuştur. Bu kelimeden Logic kelimesi türemiştir ki bir şeyin mantık ve bilimsel yönüne dikkat çeker. Bilgi-deki kesinliği ifade eder: Biyoloji, sosyoloji vs. gibi.

“Başlangıçta söz vardı; Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı” cümlesi kimi İncil müfessirleri tarafında şöyle anlaşılmış ve tercüme edilmiştir: “Başlangıçta Tanrısal Söz vardı. Tanrısal Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Tanrısal Söz Tanrı'ydı” ayet Müteşabih olduğu için onu yorumlamak durumunda kalmışlar. Kur'an'daki Yedullah, Veçhullah elfazlarının Allah'ın rızası, Allah'ın nimeti şeklinde yorumlanması gibi. Böylece Logos Tanrı eşitliği ortadan kaldırılarak Tanrı'nın sözü manasında bir kurtarma operasyonu gerçekleştirilmiş.

İzini sürdüğümüz kelime Logos.

Herakleitos, Stoacılar, Philo gibi filozoflar logos kelimesini Tanrı, Tanrısal ilke anlamına yakınlaştırdılar. Platinos ve sonraki Neoplatoncular ise Logos'u Tanrısal ilke olarak yorumladılar. Sudur teorisi tam da bu ilkenin skalasını verir. BİR'den- Tanrı- sudur eden logoslar. Bir başka ifadeyle BİR'den sudur eden akıllar zinciri.

Aristocu ve Yeni Eflatoncu Müslüman filozoflar ile Mutasavvıf Filozoflar da bu geleneği devam ettirerek LO-

GOS' u Kozmik Akıl olarak tercüme edip nihai şeklini verdiler; bir farkla ki mutasavvıf filozoflar meseleye biraz mistizm karıştırdılar: Tecelliyat.

Mesela Farabi'de Tanrı'dan ilk sudur eden şey İlk Akıl'dır. En son akıl ise Fail akıldır. Farabi ve İbn Sina'da Akıllar zinciri şeklinde ortaya çıkan varlık, İbn Arabi'de Varlık mertebeleri şeklinde tecelli eder. İlkinde “sudur” diğerinde “Tecelli” olarak kavramsallaşır.

İbn Rüşd'e gelince; o hocası Aristot'u taklit eder: Tanrı Nous'tur yani ilk veya Saf Akıldır. Tanrı Evrenin nihai nedenidir; sudur veya tecelli dolayısıyla değil, bir nedenle, nihai bir gaye ile etkileyicidir.

Aristo'da nous bütüncül ve ilkel bilginin kendisidir. Düşünmenin düşüncesi- noesis noeseos- kendini düşünen, kendini bilen, bir nesneye ihtiyaç duymadan bilen ya da bilmek manasında ilkedir.

Müslüman filozoflar logos ya da nous kavramlarına mukabil olmak üzere Akıl kelimesini tercih ettiler. Oysa Nous veya Logos şeyin varlık sebebi manasında “potansiyel yeti” veya “potansiyel gaye” olarak anlaşılır. Mesela At'ın logosu koşmak, insanın nousu erdemli yaşam, köpeğin logosu sürüyü korumak, askerin nousu vatani düşmana karşı korumaktır.

Özellikle İbn Sina Akıl kelimesini kozmik bir alana taşıyarak onu bilginin kaynağı, bilgiyi üreten bir unsur manasında iki kapsamda yeniden tanımladı. Birincisi Tanrıdan sudur eden kuvveler zinciri; ikinci kapsam ise insanda bilgiye masdar olan mertebeler. Hatta bir yerde bütün akılları bir tek akla indirgeyerek varlığın birliği- vahdeti vücut-fikriyatına kapı aralar: Akıl, akleden ve akledilen birdir, aynı şeydir, der.

İnsandaki katmanlarına gelince onları: Potansiyel akıl, bilkuvve akıl, bilfiil akıl ve müstefad/kazanılmış akıl olarak belirler.

İslam öncesi Araplar Akıl kelimesini bağlamak, tutmak, korumak manalarında kullanmışlar. Şu örnekte

olduğu gibi: El aklı menillezi ‘ecele lisanehu veya menillezi ‘ecele cemelehu/ akıllı kişi, dilini tutandır veya akıllı kişi devesini bağlayandır. Bu anlamıyla Akıl, kişiyi kötünden, yanlıştan, hata yapmaktan koruyan veya insanı doğruya, iyiye, güzel olana bağlayan yetidir; denilebilir. Bu bağlamda Akıllı insan; kendini kontrol edebilen, kendini doğruya, iyiliğe yönelten kişi olmaktadır. Buradan hareketle “Akletmek” fiilini doğru, iyi, maruf olanı yapmak şeklindeki tarif edebiliriz.

Kur'an bu kelimenin Arapların günlük kullanımına sadık kalmakla birlikte alanını genişletti; ilaveten; adalet ve hakkaniyete dayalı bir bakış açısı ile sağlam ve samimiyet- ihlas- üzere bir yaşamı ihdas etme yaklaşımı, tevhide bir perspektif oluşturma manasıyla özelleştirdi. Buna mukabil olarak da küfür, nifak ve şirk gibi habis ve kerih inanç ve yaşam biçimlerinden uzak olma, uzaklaşma gibi bir hedefe oturttu. Ayette formüle edildiği şekliyle: Emri bil ma'ruf ve nehy'i anil münker/ Maruf- doğru, iyi, güzel- olanı yaşama ve yaşatma; kötü, yanlış, çirkin olandan uzak olma ve uzaklaştırma yaklaşımı.

Şayanı dikkattir ki Kur'an-ı Kerim bu kelimeyi yani Akıl kelimesini ne isim olarak ve ne de sıfat olarak kullanır; kullandığı form fiildir. Çoğunlukla ayetlerin sonlarında “akletmez misiniz”, “akletmezler mi”, “akletmiyorlar” veya “akletsinler diye”, “belki aklederler”, “akleden bir toplum için” şeklinde gelir.

Yine şayanı dikkattir ki Kerim kitabımız bu ifadeleri iman etmiş yani Müminler için kullanmaz; aksine bu ifadelerin geçtiği ayetlerin tümü Yahudi, Hristiyan, Münafık veya Müşrikler için kullanır. Zira söz konusu insanlar, kelime anlamıyla kendileri ile Allah arasında inanç ve kulluk bağlamında doğru bağ kuramamışlardır. Keza, kendileri ile eşya arasında da doğru bağ kuramadıklarından onları aşağılama veya uyarma anlamında akletmeye- doğru bağ kurmaya- davet ediliyorlar.

Mesela; Yahudiler Allah'ı ulusal bir Tanrı, kendilerini de O'nun sevgili çocukları olarak tanımlayıp yanlış bir ilişki-bağ- kurdular. Kendilerini en üstün, seçilmiş bir ulus olarak konumlandırıp diğer insanlarla efendi köle gibi bir statü geliştirdiler ve bunu da eylemleriyle dayattılar. Bu yanlış bir bağ kurmaydı - akletmeme- ve bundan dolayı da Allah'ın gazabına ve lanetine maruz kaldılar.

Hristiyanlar da benzer bir yanlış bağla sapkınlığa düştüler: İsa Allah'ın oğludur, dediler. Meryem'den doğma İsa Mesih'i tanrısal bir hüviyetle Allah'la eşleştirdiler.

Müşrikler; eşyaya- nesnelere- ilahi güçler yükleyerek onları yüceltip kut-sadılar. Kendileri ile eşya- putlar- arasında yanlış bağlar kurdular; Allah'ı gereğince takdir etmeyerek kendileri ile Allah arasında da yanlış bağ kurdular. İşte bu ve benzeri yanlış bağların kurulması, günah ve şerden kendilerini korumamaları ve daha pek çok kötü hasletlerinden dolayı akletmeyen toplumlar olarak görüldüler. Allah onları hem uyarma ve hem de aşağılama anlamında "akletmeye" davet ediyor.

Avrupa Aydınlanması sürecinde ise karşımıza üç temel terim çıkmaktadır: Kantın kullandığı "Vernunft", İngiliz ve Fransızların kullandığı "Reason" ve "intellect". Son iki kelime sonraları Türkçede de sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır: Rasyonel ve entelektüel. Kant'ın "Saf aklın eleştirisi" adıyla Tçerkçeye çevrilen kitabının Almanca ismi şöyledir: Kritik der reinen Vernunft. İngilizce basımları ise: Critique of pure reason.

Kişinin dilini -gevezelikten ve şerden- tutması, devesini sağlam bir kazığa bağlaması, kendisini kötü ve şerden koruması bağlamında bir eylem ifadesi olan akletme- Akil olma durumu- ne

yazık ki önce Müslüman filozofların Aristo ve Yeni Platonculardan logosu tercüme ederek ilk cümleyi yanlış bağladılar. Sonrasında da Batılılaşma veya Batıya karşı özgüven problemi yaşayanlar "Vernunft", "reason", "intellect" kelimelerini Türkçeye "Akıl" diye çevirerek ikinci düğmenin de yanlış bağlanmasını pekiştirdiler. Böylece Akıl müstakil, kendine has özellikleriyle bir bilgi kaynağı, doğru ile yanlış ayırt edebilen bir özne olarak tarif edildi ve kimi zaman Bilim'in, kimi zaman da Din'in veya Ahlak'ın karşısında ya da yanında konumlandırıldı.

Elbette bu uzun bir hikâyesidir; Akıl Vahiy ilişkisi- karışıklık veya yanyanalık- üzerine sürülürce makale ve kitap yazıldı; tartışmalar yapıldı, konferanslar, paneller düzenlendi. Bu çalışmaların çok büyük bir kısmında Akıl hep isim yani müstakil bir zat, bir özne olarak anlatıldı: O kendi başına bir karar mercii ve bilgi kaynağıdır, denildi. Bu teze karşılık olarak Kelamcılar: Evet akıl bir kaynaktır; ancak dinle, vahiyle çatışma halinde değil; aksine vahiy anlamamıza yarayan, vakıyı vahye veya vahyi-dini- vakıya uygun bir şekilde yorumlayan, düzenleyen yetidir, kaynaktır, antitezini ileri sürdüler.

Hâlbuki mesele daha başından yani tanımlamada sıkıntıya girmişti; filozofların tanımlamalarında ve sonrasındaki özgüven yetersizliğinde kaynaklı tercümelerde. İlk düğme yanlış iliklendiği için ondan sonraki bütün düğmeler de yanlış düğümlenecekti; nitekim öyle de oldu ve bir türlü de işin içinden çıkılamadı.

Mademki sorun Aklın tanımlanmasındadır; o halde çözüm de burada olacaktır: Akıl, Kur'an'ın anlattığı manada anlamak ve anlatmak. Bir başka ifadeyle ilk düğmeye gidip onu doğru bir şekilde iliklememiz lazım. Madem-

ki bu kavramı Araplar ve Kur'an insanı bir eylem, bir düşünme faaliyeti- akıl yürütme-, bağ kurma ameli manasında tanımladılar. O halde bu anlama bağlı kalmak ve bugüne kadar yapılan tahrifatları terk etmek gibi bir sorumluluğumuz var: Akıl bir özne değildir; çünkü insanın "Akıl" diye bir öznesi yoktur; insanın akletmesi diye bir eylemi vardır.

Ezcümle; Mümin kendisi ile Allah, kendisi ile eşya ve kendisi ile diğer insanlar arasında ilahi ilkeler bağlamında doğru bağ kurarak yani aklederek iman etmiş insandır. Geriye kalan insanlar bu doğru bağı kuramadıkları için akletmeyenler akletmeyenler olarak vasıflandırılmışlardır. Allah onları akletmeye davet etmektedir.

Son bir cümle: Akletme ile zekâ, zekice davranma aynı şey değildir; zekâ her zaman doğruyu yapmaya insanı sevk etmez. Kimi zaman zeki insanlar bu zekâlarını kötüye, şerre kullanabilirler; hırsızlar, katiller, dolandırıcılar, düzenbazlar, bozguncular, sihirbazlar yaptıklarını zekâlarına borçludurlar. Öyle planlar, tuzaklar, işler, numaralar yaparlar ki onları anlamak bile neredeyse imkânsız olabiliyor. Bu nedendir ki merhum Muallim Naci: Zeka ile Zekâyı cem eyleyen dareynde saadet bulur, demiştir. Yani; ahlak, iman, adalet anlamındaki zeka- zeka kelimelerinden türeme, arınma, temizlenme, zekat- ile problem çözme, sorunları halletme yetisi anlamındaki zekâyı birlikte kullanan kişi- biz buna akletmek diyoruz- hem dünyada ve hem de ahirette mutlu olur.

Kur'an bize diyor ki: Aklederseniz her zaman ve her durumda hak ve doğruluk üzere olur; hem bu dünyada ve hem de ahirette huzur bulursunuz.

F. YILMAZ ALTUNÖZ

Vahyin Karşısında Akıl

Aklın içinde bulunduğu bir kabı vardır. Ve akıl onun içindedir. Aslında akıl bilgidir. Akıl tecrübedir. Bilgi, eylem ve tecrübenin toplamı akıldır.

Vahiy ilahi aklıdır. Vahiy Allah'ın iradesidir. Vahiy Allah'ın bilgisidir. Soyut değil somut bir değerdir vahiy. Allah aklını/iradesini iki şekilde insanlara ulaştırır veya gösterir. Birincisi peygamberler üzerinden. İkincisi ise yaratılış ve varlık üzerinden gösterir. Yaratılıştan maksat insan ve ona verdiği özellikler üzerinden olduğu gibi evrenin yaratılışı üzerinden de vahyini yani aklını görünür kılar. Peygamberlere verdiği kitaplar yazılı akıl/vahiy: yarattığı her şey, varlık ise somut akıl olarak peygamberler ve tüm insanlara verilen akıl yani vahiydir.

Akıl vahiy bilsin, tanısın ve itaat etsin diye insana verilmiştir. Kavga etsin, yok saysın diye değil. İnsana Allah ile arası iyi olsun. Onu bilsin ve muhatap oldukları ile barış içerisinde bir dünya inşa etsin diye akıl verilmiştir. Çatışsın kavga etsin diye değil. Bu çerçevede bireye aklını, akıl kapasitesini kullanabilmesi için bedensel biyolojik, fizyolojik ve fiziksel özellikler verilmiştir.

Akıl bir tercih değil bir zorunluluktur. Akıl insanı oluşturan unsurlardan yalnızca biri. Ama en önemlisi. Göz, kulak, baş, kalp, mide, ciğerler gibi insana verilen değerlerden biri. Yani akıl

eşittir birey değil. Ancak katma değeri yüksek olan bir şey. O bireyde bulunmasa bedende bulunan organların yerli yerince kullanılması söz konusu olamaz. Akıl bedenın karargâhı ve komutanıdır. Karar vericisidir.

“Kur'an'da akıl kelimesi, isim olarak hiçbir ayette geçmemekte, biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde yalnızca fiil formunda geçmektedir.”

Aklın içinde bulunduğu bir kabı vardır. Ve akıl onun içindedir. Aslında akıl bilgidir. Akıl tecrübedir. Bilgi, eylem ve tecrübenin toplamı akıldır. Damla damla su ile dolan bir kap gibi insanın hayat kabının içerisinde biriken bilgi, eylem ve tecrübenin sonucudur akıl. Allah Akıl ilişkisi şöyle özetlenebilir; sınırsız sermaye sahibi birisinin, kendi kontrolünde bulunan birisine rahat ve kaliteli bir yaşam sürsün diye yeterli sermayeyi vermesine benzer. Verilen sermaye hayat ve onu yaşamaya gerekli olan her şey. Sermayeye muhtaç olan kimseden beklenen hal, mutlak sermaye sahibine itaat etmesi ve onunla kavga etmemesidir. Yenilmeye mahkûm olan bir kavgaya girmek korkunç bir sonuç doğuracaktır.

Modern akıl sahibi böyle yapmadı. Aklı mutlak sınırsız güç olarak kabul etti. Meydan okudu. Vahyin verdiği sermayeyi sahibiyle kavga için kullandı. Kayıp etti. Modernist insan bu kavgada şeytani bir yöntem kullandı. Bu kavgada bireysel akıl yalnız kalacak ve yanlış yaptığının farkına vararak; vahiyle sağlıklı ilişki kurabilecekti. Ahlaki olmayan bu isyanı kolektif akıl kullanarak sürekli ve sistem haline getirmeyi başardı. Vahiy hayatın merkezi olmaktan çıkarıldı. Yerine vahiyden kopuk, onun yerini alma iddiasında tanrılaşmış insan aldı. Bu iddianın sahibinin, insanın görme ve işitme kabiliyetlerinin sınırlı ve sonlu olduğunun bilimsel olarak farkında olması kaçınılmazdı. Bunun gibi aklın da doğal olarak aynı şekilde sınırlı ve sonlu olduğunun farkında olmalı. Sınırlı ve sonlu olanın sınırsız ve sonsuzu kapsamı düşünülemez. Zira mutlak alanla ilgili bilgi aklı aşar.

Bireyin sermayesi başta akıl olmak üzere tamamı Allah'a aittir. Müslümanların bu gerçeğin farkında olmaları imanlarının gereğidir. O halde neden vahiyle ilişkilerinde sorun yaşıyor. Vahyin talepleri doğrultusunda bir yaşam ortaya çıkmıyor. Vahye iman ettiğini söyleyen birey ve toplumların; hayat, sermaye, eşya, ebedilik, ahiret, özgürlük, mazlum, zalim ve kıyamet tasavvurlarının; vahiy düzleminde olması zorunluluktur.

Akıl vahiy olmaksızın her konuda doğruyu bulması mümkün değildir. Şayet akıl tek başına doğruyu bulabileceği kabul edilecek olursa, peygamberlere ve kutsal kitaplara ihtiyaç olmadığı ortaya çıkar ki tarih hiçbir dönemde buna şahit olmamıştır. Vahiy; peygamberler ve kutsal kitaplar hep merhamet üretmiştir. Ama vahiysiz akıllar gözyaşı, yokluk ve ölüm getirmiştir. Vahyin kaynaklık etmediği insan ürünü tüm sistemler birer örnektir.

MUSTAFA İBAKORKMAZ

Vahiy ve Hadis Arasında Akıl

Hiz. Ebu Hureyre radiyallahu anhu anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalatu vesselâm buyurdular ki: “Bir meclise oturup hikmetli söz dinleyip, sonra bu meclisten bahsederken işittiği şeylerin sadece kötü kısımlarını anlatan bir kimsenin misali, bir çobana gelip: “Ey çoban, süründen bana bir koyun kes!” deyince, çobandan: “Git en iyisinin kulağından tut al” iznine rağmen gidip sürünün köpeğinin kulağından tutan adamın misalidir.” (Kütüb-ü Sitte, 7233)

Akıl ve işlevleri olan tefekkür, tedebür, tezekkür, nazar ve benzeri kavramlar Kur'an'da önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'da hem mü'minler hem de müşrik ve kafirler çeşitli vesilelerle akıllarını kullanmaya davet edilir.

Kur'an'a yüzeysel bir bakışta bile akla ve tefekküre verilen önem açıkça görülebilir. İnsanlar; kendilerini, uzayı, doğa olaylarını düşünmeye davet edilir. Bu açıdan bakıldığında iman ve akıl arasındaki ilişkiler de açıklığa kavuşur.

Fakat, aklın vahiy ile ilişkisi söz konusu olduğunda problemlerle karşılaşmaktayız. Çünkü vahiy, akılla anlaşılacak veya kavranabilecek bir yapıya sahip değildir. Bizler vahyin ne olduğunu ve içeriğini akılla anlamaktan aciz varlıklarız. Bu nedenle vahyin anlaşılması, doğası gereği risaletle sıkı bir ilişki içerisinde. Vahiyle ancak risalet aracılığı ile muhatap olabilir, ancak risaletin açıkladığı ve çerçevesini çizdiği kadariyle anlama, idrak etme imkanı bulabiliriz.

Kur'an'da akla ve akletmeye yüklenen önem dolayısıyla, tarih boyunca Kur'an'da akıl derken ne kastedildiği, akletmenin ne şekilde gerçekleştirileceği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu anlamaya gayreti, Akıl tanımlama temelinde başlamış ve aklın nasıl kullanılacağı konusunda çeşitli anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu anlayışlar da birbirleriyle tarih boyunca çelişip çatışmıştır. Bu çatışmalar çeşitli ilim dalları ve mezheplerin ortaya çıkmasına da yol açacak kadar önemli hale gelmiştir.

Aklın ve akletmenin müslümanlar arasında itikat ve muamelat açısından kan dökülmeye yol açacak kadar çatışmaya neden olan şey nedir?

Bu sorunun cevabı risalet, dolayısıyla sünnette ve hadiste aklın nasıl tanımlandığıdır. Kur'an'da akla verilen değer açıkça ortadayken, sünnette ve hadislerde aklın konumu muallakta kalmıştır.

Bunun önemli nedenlerinden biri, hadislerin tedvin ve tasnifi görevini üstlenen ehl-i hadisin akıl konusuna bakışı ve tutumudur. Malumdur ki, ehl-i hadis, kendisini Mutezile, rey ekolü ve tasavvuf karşısında konumlandırmıştır. Bu karşı duruşun sonucunda, vahiy ve hadislerle akılla yaklaşmayı esas alan lafzi manayı temele koyan bir usul geliştirmiştir. Kendi usulünün dışındaki tüm yöntemleri de şiddetle reddetmiştir. Mutezilenin akli Kur'an ve Sünnetin hemen ardında konumlandırması, Rey ekolünün yöntem olduğu kıyas ve sufilerin kendi yolları için hadislerden delil gösteriyor olmaları ehl-i hadisi tarih boyunca rahatsız etmiş, akıl konusunda katı bir tutum takınmalarına yol açmıştır. Mutezilenin, rey ekolünün, sufilerin hadislerden getireceği muhtemel delilleri boşa çıkarmanın da yollarını aramışlardır.

Mesela, Ebu'l Feth el Ezdi, akılla ilgili hiçbir hadisin sahih olmadığını söyler. İbn-nül Cevzi de akıl konusunda Hiz. Peygambere atfedilen hiçbir hadisin sahih olmadığını belirtir. Akılla ilgili hadislerin sıhhetleri konusunda İbn Teymiyye de kendisine yöneltilen bir soruya karşılık şu cevabı vermiştir. “Bu hadisin uydurulmuş bir yalan olduğu, hadis bilgisine sahip olanlarca bilinmektedir. Nitekim güvenilir İslami kaynakların hiç birisinde yer almamaktadır. Bu tür bir hadisi ancak akıl konusunda eser yazan Davud b. Muhabber ve benzerleri ile İhvan-ı Safa gibi felsefeciler divayet ederler. Bu hadisi Ebu Hamid, İbn Arabî, İbn Sebî ve benzerleri kitaplarında zikrederler.”¹

Ehl-i Hadis; felsefe, tasavvuf, kelim ve rey ekollerine karşı olduğu için akılla ilgili temkinden çok tepkiyle yaklaşmışlar diyebiliriz. Akılla ilgili hadislerle toptancı bir şekilde uydurmadır demekten çekinmemenin başka bir açıklaması yoktur. Fakat şöyle bir durum var. Hadis ricalı için koydukları şartlar arasında akli başında olmayı tarif eden şartlar var. Bunu hiç mi farketmediler, yoksa önemsemediler mi?

Sonra yine şöyle bir sorun yine ehl-i hadis açısından bir vebal sorunu olmuştur. Efendimiz şayet akılla ilgili yol gösterici, uyarıcı, yöntem belirleyici sözler sarfetmişse, diğer hadislerle gösterilen hassasiyet bu konuda da gösterilmeli değil midir? İşin doğrusuna sahip çıkılmalı değil miydi? Muarızlarının işine yarayacak, delil olabilecek zemini kendileri bizzat oluşturuyor ve sonra bu zemini kaldırmak için Kur'an ve Hadis arasında önemli bir konuyu ortadan kaldırmaya girişmek nasıl anlaşılabilir?

İbn Teymiyye, Ra'ful-Melam'da “Bir kimsenin Hiz. Peygamberden gelen bütün hadisleri ihata ettiği iddia etmesi kesinlikle mümkün değildir. Kim, her sahih hadisin her imama veya muayyen bir imama ulaştığına inanırsa, çok fahiş bir hataya düşmüştür.” Diyor. Akıl veya başka her hangi bir konuyla ilgili hadisleri toptan uydurma olarak sınıflamak bu bakış açısına göre, akılla ilgili tüm hadislerle uydurma diyenlerin fahiş bir hatada olduklarını gösteriyor. “İnsan, akli sayesinde Allah'ın vahiyne muhatap olmakta, gerçek anlamda insanlığını ve Allah'ın yeryüzündeki halifelliğini de akli ile gerçekleştirebilmektedir.”² İnsan aklıyla Allah ve O'nun vahiyiyle muhatap. Buna rağmen Allah'ın resulü bu derece önemli bir konuda tek bir söz söylememiş! İnsan, Kur'an'da sürekli akletmeye davet edilirken, hadislerde bu davete dair hiçbir açıklama yok... Böyle bir şeyin mümkün olmaması gerekir. Nite-

kim, hadislerde, keyyis, lübb, nuhâ, hilm, dimağ ve kalp kelimeleri de hadislerde akıl anlamında kullanıldığını görüyoruz.³ Akılla ilgili tüm hadislerin uydurma ya da zayıf olduğuna hükmeden ehl-i hadisin bir tezati-na da burada şahit oluyoruz.

Muarızlarını akıl konusunda eleştiren Ehl-i Hadis, ravide aradığı şartları şu şekilde sıralıyor. “Bir ravinin rivayetinin kabul edilmesi için, akıl, zabt, adalet ve İslam şartlarına sahip olması gerekir.” Bu şartlara aklın dahil edilmesinin iki gerekçesi var. Birincisi bülüğa ermiş olmak, yani çocuk olmamak, ikincisi de rivayet ettiği hadisi aklında tutmak için aklın gerekliliği. Akli, sorgulamak, hikmetini anlamak, manasını araştırmak, hükümlere ulaşmak, maksadını kavramak için kullanmayı/kullanmaları kerih gören ehl-i hadis, kendisi için gerekli olan kadar akli şart koşuyor. Akılla ilgili hadislerin tamamı uydurma ise, böyle bir şartın delili yok demetir oysa.

Ehl-i Hadis, müsabık olduğu bir konuda hakemlik de talep eder. Yaptıkları kavganın hakemliğini de üstlenmiş oluyorlar. Bu bakımdan akılla ilgili hadisleri kabul etmeyen ehl-i hadisin adil ve hakkaniyetli davranışları düşünülemez. Adalet ve adavet konusundaki zaaf, Allah rasulünün hadislerine etki yaptığı gibi, insanların akla ya da hadislerle olumsuz bakış geliştirmesine yol açar.

Allah-ü Teala (cc) “Kasem olsun ki, size bir kitap indirdik ki, sizin şerefimiz ondadır. Hâlâ âkilâne düşünmez misiniz?”⁴ Buyurur. Vahiyle muhatap olmamızın tek yolu vahyin muhatabı olan aklımızdır. Akilâne düşünme, Allah'ın emrini yerine getirme anlamında kulluğumuzun önemli bir yönünü teşkil eder. Üstelik başka bir ayette “Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.”⁵ Buyruğuna baktığımızda nasıl akletmemiz gerektiğini görebilmek için Allah Resulünün (sav) talim ettirdiği yöntemlerle kitaba bakmamız, rasule ittiba etmemiz gerekmektedir. Bu gerekliliği hakkıyla yerine getirebilmek için, öncelikle Allah Resulünün akıl konusuna yaklaşımını netleştirmemiz, sonra ise başta Kur'an, ardından sünnet, sahabe, gelenek-teki alimlerin ne dediğine bakmalı, böylece akli yerli yerinde konumlandırılmalıdır. Ancak bu şekilde doğru şekilde akletmeyi başarabileceğimiz ortadadır. Aksi takdirde bir sürü koyunun içinden çoban köpeğini seçip almak gibi bir garabet yaşayacağımız ortadadır.

1) Kur'an'da İşlevsel Akla Verilen Değer, Abdülbaki Güneş, Ahenk y., sf.

2) Akıl ile İlgili Hadislerin Tespit ve Tenkidi, Sami Kilinçli, Çukurova Üni., Yüksek Lisans Tezi

3) Age, sf.

4) Enbiya: 10

5) Bakara: 151

Sen'den gayrı devâm yok

Ecel bile kıskanır kendisini canımdan
Visalsiz özlemlerle yanmak revâ'dır bana
Sancı taşar sabaha cefâkar yorganımdan
Sanmam ki Sen'den gayrı bir can devâ'dır bana

Sürüklendim arzunun selinde düstursuzca
Mahremiyet bağına süzüldüm destursuzca
Ak yüzümü boyadım karaya fütursuzca
Utansam da, kendimi düşen şekvâ'dır bana

Gündüzlerim hafakan, geceler sanki makber
Gönül ipim dolaşık, duygularım derbeder
Biteviye yüzdüğüm belâ denizi kader
Hayat sanki bir kambur, tâlih rüsvâ'dır bana

Örselerken aklımı ayartması hevesin
Onarıyor ruhumu gaipten gelen sesin
Haz duyduğum yangınım hayat sunan nefesin
Sükûtun dinmez çılgılık, dilin nevâ'dır bana

Öz canımdan yakınsın, üryan sana sırlarım
Ruh gurbeti içinde eriyor asırlarım
Yağmalandı sinsice manevî kasırlarım
Gülşen'imi kundaklar çingî; hevâ'dır bana

Dilimde pelesenktir gönlümde solmaz nakış
Adını her anışta kapıldığım o akış
Çok görse de huzuru serseri itiş kakış
Yoluna turâb olmak ömrü ihyâ'dır bana

Ey yüceler yücresi gönlümün tek sultanı
Garip bir heyecanla bekliyorum o ânı
Vuslatınla durdurup ömür denen zamanı
Çağrına kanat çırpma kutlu rüyâ'dır bana

O an gelse zikrinle, özleminle karılsam
Dizlerinde can verip, gözlerinde dirilsem
Has bahçende gül olup muhabbetle derilsem
Diye iç geçirerek yanmak hülyâ'dır bana

Sürgünümü uzatıp koma beni kunut'suz
Şaşkın düşer yüreğim kalsa bir an umutsuz
Özümde muhabbetin çağlıyorken hudutsuz
Âğuşuna tünemek lütf- u Hüdâ'dır bana?

Yûsuf'un meftûn rûhu yâdında pervânedir
Yangın içinde canım, âdap ne, pervâ nedir
Akla dargın yüreğim meczup 'tur, divâne'dir
Hasretin baldıran'dır, Cevr-ü Cefâ'dır bana

Visal: Sevdigine ulaşma, kavuşma ânı
Revâ: Lâayık, uygun, müstehak
Devâ: Çâre, ilaç, gıda
Hafakan: Sıkıntı, kalp çarpıntısı, ıstırap
Rüsvâ: Ayıpları açığa çıkmış
Nevâ: Ahenk, ses, sohbet, rızık
Şekvâ: Şikayet, aciz kaldığını ifade
Âğuş: Kucak, sığınılan yer
Tünemek: Güvenerek sığınmak
Pervâ: Korku, çekinmek hâli

Asır: Ortalama yaşayış zamanı,
Kasır: Küçük saray ya da büyük köşk
Düstur: Umumi kaide, nizam
Destur: İzin, müsadde
Fütur: Zaaf, gevşeklik, dikkatsizlik
Kunut: İbadet, taat, dua, şükür hali,
Âdap: Usûl, davranış kaideleri, yol, yordam
Pervâ: Korku, çekinme, sakınma
Hülyâ: Mutlu eden hayal, tatlı düş
Lütf-u Hüdâ: Allah(cc)'in af, ihsan ve iltifatı

Pelesenk: Dilden düşürmemek,
Turab: Toz, toprak gibi serilmek
İhyâ: Diriltme, kıymetlendirme
Yâd etmek: Akılda tutmak, anmak ve övmek
Pervâne: Etrafında dört dönmek, bağlılık
Meftûn: Tutkun, büyülenmiş gibi hayran
Meczup: cazibeye kapılıp aklını yitirmiş
Divâne: Deli, akılsız, aşırı düşkün
Baldıran: Çok zehirli ağu otu
Cevr-ü Cefâ: Sıkıntı verme, acı çektirme